

DESPRE PRIMA ATESTARE A DENUMIRII *BANATVS TIMISVARIENSIS* (1685)

Cuvinte cheie: Banat, nume, hartă, Trans-Tisiensis, Casa de Baden-Baden, Marele Război contra Otomanilor 1683-1699

Keywords: Banat, name, map, Trans-Tisiensis, House of Baden-Baden, the War of the Holy League 1683-1699

În istoriografia bănățeană s-a încetățenit opinia că denumirea de *Banat de Timișoara*, din care, prin contracție, a rezultat ulterior numele de *Banat* pentru teritoriul mărginit la nord de râul Mureș, la vest de râul Tisza, la sud de fluviul Dunărea și la est de munții Carpați, a apărut doar în 1698-99 fiind legată direct de actele tratatului de la Karlowitz¹ iar Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI² ar fi nașul. Această opinie poate fi urmărită ca un fir roșu, încă din zorii istoriografiei bănățene și până azi: PESTY Frigyes (1868) - SZENTKLÁRAY Jenő (1879) - Patriciu DRĂGĂLINA (1900) - I. D. SUCIU (1981) - Ioan HAȚEGAN (1997, 2003).

Fără a intra în amănunte³, să notăm că o sursă importantă de informație oferită de cartografia sfârșitului de secol XVII -iar cartografierea militară a fost deschizătorul de drumuri- nu a fost valorificată până acum pentru a clarifica contextul în care a fost folosită pentru prima dată denumirea de *Banat (de Timișoara)*. Chiar o sumară trecere în revistă a acestei noi resurse ne arată că MARSIGLI a folosit deja încă din 1693 denumirea de *BANATVS TIMISVAR* pe două hărți⁴ ale sale dar și denumirea de *Dacia Ripense* pe una din hărțile din 1689⁵, pe cea de *Vlasca* pe alte hărți ale sale din 1689⁶ și 1690⁸ ori *Dominio di Temisuar* în 1699⁹. Denumirile de *Banatos*¹⁰ și *Banatos Temisvariensis*¹¹ apar și pe alte hărți¹² datate 1697 și 1698.

Dar **prima atestare** a denumirii *Banatos*¹³ *Timisvariensis* / *Banatul de Timișoara* se află pe o hartă¹⁴ datată, până în acest moment, *circa 1687*¹⁵. De aceea am considerat important să văd dacă se poate confirma folosirea denumiri *Banat* cu aproape 15 ani mai devreme decât s-a știut până acum și într-un cu totul alt context istoric decât s-a crezut până acum.

DENUMIREA

În 1933, Dr. GLASER Lajos¹⁶ menționează că această hartă este *Sine Titulus* (fără titlu -l.l.) și o denumește¹⁷ "*Tiszántúl* (s.m.) térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig. — Karte *Transtibisciens* (s.m.)." / harta (regiunii de) dincolo de Tisza, aproape până la Timișoara și Debrecen și¹⁸ "*Nagyvárad környékének térképe*. — Karte der *Umgebung von Nagyvárad*." / harta împrejurimilor orașului Oradea.

Alfons SCHÄFER (1971) și KISARI BALLA György (2000) preiau necritic apoi aceste denumiri în lucrările lor¹⁹.

Dar este inexplicabil de ce harta a fost denumită *Transtibisciens*²⁰ / *dincolo de Timiș* când cel mai sudic râu de pe hartă este Mureșul / *maros f.*²¹. Denumirile râului Tisza (maghiară) sunt Tisa (română) / Тиса, Tisa (sârbă) / Тиса, Tysa (ucraineană) / Tisa (slovacă) / Theiß (germană). În antichitate forma cea mai uzuală a fost *Tisia* dar există și variantele *Tibisis*, *Pathissus*, *Parthiscus*²², *Tissus*, etc. Pentru cercetătorii români *Tibiscus* este denumirea în limba latină a râului *Timiș* / *Temes* (maghiară). Dar pentru o parte din cercetătorii maghiari²³ *Tibiscus*, de unde provine și (*Trans*)*tibisciens*, este denumirea în limba latină a râului *Tisza*. De aceea, chiar dacă încă din 1933 s-a folosit constant²⁴ denumirea de *Transtibisciens* pentru această hartă, cred că ea este neadecvată fiind generatoare de mari confuzii. Mult mai potrivită este denumirea de *Carta Trans-Tisiensis*²⁵ / *harta (regiunii) dincolo de Tisza*. Aceasta este în concordanță și cu denumirea hărții în limba maghiară (*Tiszántúl*).

Trebuie menționat totuși că și denumirea *Trans-Tisiensis* are dezavantajul că nu acoperă întreaga realitate geografică deoarece pe această hartă nu apar regiunile corespunzătoare porțiunilor de la izvoarele râului Tisza și până la localitatea Tiszafüred, HU precum și cea de la Szeged, HU până la vărsarea râului Tisza în Dunăre, în dreptul localității Slankamen, RS.

Nu putem să denumim harta simplu *Partium*²⁶, chiar dacă denumirea *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIAE* domină centrul hărții, pentru că harta nu acoperă întreaga regiune cunoscută sub acest nume la sfârșitul secolului XVII.

ISTORIC

Azi, *Carta Trans-Tisiensis* se află depozitată la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe, DE, unde există un fond arhivistic impresionant²⁷ reprezentat de hărți și planuri desenate manual referitoare la istoria războaielor europene din secolele XVI-XIX. "În unele cazuri este vorba despre cea mai veche și exactă cartografiere a acelor localități și regiuni"²⁸ făcută de către experții imperiali în timpul Marelui Război contra Otomanilor²⁹ purtat între 1683 și 1699. Această colecție a fost constituită pe scheletul moștenirii lăsate de conții Baden-Baden și Baden-Durlach.

Este cunoscut faptul că doi membrii ai Casei de Baden-Baden, conții Hermann și Ludwig Wilhelm I, au deținut ranguri militare la vârf în timpul acestui război. Între 1682-'89, contele Hermann³⁰ a fost *Generalfeldmarschall* și președinte al Consiliului de Război, fiind coordonatorul direct al războiului împotriva otomanilor. Nepotul său, faimosul Markgraf Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden³¹ a deținut, între 1689-'92, comanda supremă pe teatrul de război cu otomanii.

Colecția de la *Generallandesarchiv* deține hărți și planuri care au aparținut direct ambilor conți ai liniei Baden-Baden. Din perioada 1681-'89 există hărți cu caracter oficial realizate, printre alții, de Leopold HENDL și Johann Philipp von HANNENSTEIN. Două dintre aceste hărți chiar poartă câte o dedicație pentru contele Hermann von Baden-Baden. Pe un plan al Buda(pestei) din anul 1684, realizat de italianul Leandro ANGUISSOLA, se găsește de asemenea o dedicație către contele Hermann. Planul cetății Gran / azi, Esztergom, HU din 1683 este împodobit în titlu chiar cu blazonul Casei de Baden-Baden iar cel al localității Esseg / azi, Osijek, HR din 1688, știm că a fost realizat la ordinul Consiliului de Război.

Toate hărțile contelui Hermann au fost moștenite -alături de alte trofee din războiul contra otomanilor- de nepotul său, Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden, pentru că el a murit fără să fi fost căsătorit vreodată și fără a avea moștenitori direcți.

"Markgrafului Ludwig Wilhelm i se datorează, în principal, hărțile și planurile din perioada 1689-'92"³² referitoare la bătăliile sale din Serbia și Transilvania. În general, acestea au drept autori pe colonelul Tobias von HAßLINGEN, inginerul italian Giovanni Morando VISCONTI precum și pe inginerul și căpitanului imperial F. C. von BEAULAINCOURT, baron de Golnee.

Dar și o altă linie a Casei de Baden, cea de Baden-Durlach³³, a contribuit la realizarea colecției de hărți de la *Generallandesarchiv* pentru că doi reprezentanți ai liniei Durlach -conții Friedrich VII "Magnus" și Karl Gustav³⁴- au fost implicați direct în Marele Război contra Otomanilor. Știm sigur că pentru ei au cartografiat baronul Wolf Ludwig von GRÜNTAL și Samson SCHMALKALDER. De la acesta din urmă au supraviețuit șase planuri originale semnate referitoare la teatrul de război maghiar din anul 1688. În noiembrie 1688, după izbucnirea Războiului de Succesiune al Palatinatului în Pfalz³⁵, Karl Gustav și-a repatriat trupele de pe frontul otoman.

Hărțile militare ale conților Baden-Durlach au ajuns, în 1773, la *Hofbibliothek* din Karlsruhe când contele Karl Friedrich von Baden-Durlach³⁶ a depus aici numeroase planuri.

Materialul corespunzător al liniei Baden-Baden³³, linie stinsă în 1771, a avut o existență agitată după moartea lui Ludwig Wilhelm I în 1707. Jurnalul său de front din Războiul pentru Succesiunea Spaniolă (1701-'14), conținând 67 de planuri, a fost depus personal de soția sa *ad archivum* în 1733. Dar se pare că cea mai mare parte a arhivei Baden-Baden din castelul de la Rastatt -13 din cele 15 volume din perioada secolelor XVII-XVIII, până în jurul anului 1706- a ajuns în *Großherzogliche Generallandesarchiv* din Karlsruhe doar în 1824. Apoi, nu se știe când, acestea au

ajuns la *Hofbibliothek* din Karlsruhe. Probabil Philipp Röder von DIERSBURG³⁷, care a utilizat aceste materiale între 1838-'50 pentru realizarea lucrării sale despre Ludwig Wilhelm, a combinat în *Hofbibliothek* cele 13 volume cu colecția Durlach. În noiembrie 1886, directorul *Generallandesarchiv* Friedrich von WEECH³⁸ a solicitat *Hofbibliothek* predarea manuscriselor, a hărților și planurilor iar acest lucru s-a întâmplat în aprilie 1887³⁹. În anul 1893 s-a descoperit întâmplător o mare colecție de hărți și planuri aparținând liniei Baden-Durlach și care acoperă secolele XVII-XIX. *Generallandesarchiv* a primit, în 1893, toate hărțile și planurile în manuscris din această colecție.

Aceasta ar fi pe scurt⁴⁰ odiseea fondului arhivistic care se află azi la *General-landesarchiv* din Karlsruhe. Acesta reprezintă un material cartografic deosebit de valoros, dar, din păcate, este încă necunoscut de istoriografia română chiar dacă peste 400 de hărți se referă direct la spațiul central și SE european din care face parte și România.

DESCRIEREA

Harta *Trans-Tisiensis* a fost descrisă⁴¹ pentru prima dată de Dr. GLASER Lajos în 1933:

Colecția de Hărți din Fideicomisul⁴² Marelui Duce.

Colecție structurată pe volume.

volumul VI.

Hărți ale Ungariei și Transilvaniei.

25.⁴³ 10.⁴⁴ Fără titlu și autor

a) Harta *Transtibisciens* / harta (regiunii -n.m.) de *dincolo de Tisza*, aproape până la Timișoara și Debrecen. Dimensiunea interioară: 235 X 215 (mm -n.m.); Scara: 15 ore = 75 mm, cu Roza Vânturilor.

b) harta *împrejurimilor Oradiei Mari*.

Dimensiunea interioară: 205 X 140 (mm -n.m.); Scara: 5 ore = 94 mm, formă asemănătoare cu un steag.

Data: după inventar / repertor, circa 1687; pictură colorată *-lin.* pe hârtie; Orientată: (spre, la) Sud, fără rețea de coordonate, (executată -n.m.) după experiență; *orogr.* 1, pădure 4, vie 1, mlaștinile cu verde; scrierea (e) cursivă cu litere mixte.

În 1971, Alfons SCHÄFER descrie⁴⁵ astfel aceeași hartă:

fără titlu [harta *Transtibisciens*]

nedatăta [circa 1687] / fără autor [J. Ph. v. Hannenstein (sic!)]⁴⁶ / în latină și italiană / 15 ore = 7,5 cm

[1 : 1000000] / 21,5 X 23,5 cm / Roza Vânturilor / orientată: Sud

Marginea hărții: munții Apuseni [România] — Tisza.

Harta auxiliară: împrejurimile Oradiei cu Biharia.

5 ore = 9,4 cm [1 : 260000] / 14 X 20,5 cm / orientată: Sud

În rest, la fel ca și harta principală.

Hârtie — desen în peniță colorat / sunt indicate râurile și principalele localități / munții în relief (în maniera mușuroaielor de cârțiță).

Proveniență: Baden-Baden.

Hfk.⁷ Bd. VI Nr. 10. 1175

Ultimul care a descris⁴⁷ harta *Trans-Tisiensis* a fost KISARI BALLA György în 2000:

26. Tiszántúl (harta regiunii -n.m.) dincolo de Tisza / *Transtibiscien*¹⁹ (sic!)

În fideicomisul⁷ Marelui Duce, volumul VI, numărul 10.

În catalogul lui Glaser: (numărul -n.m.) 25

În inventarul de la Karlsruhe: (numărul -n.m.) 1175

Fără titlu [harta (regiunii -n.m.) dincolo de Tisza] / harta *Transtibisciens* / *Transtibischen*¹⁹ (sic!)

Nedatăta [circa 1687]

Desen (Autor): Johann Philipp von Hannenstein / fără autor [J. Ph. V. Hannenstein]⁴⁸

(Notații) în limba latină și italiană

(Scara) 15 ore de mers pe jos = 7,5 cm [1 : 1000000]

(Dimensiuni) 23,5 X 21,5 cm

Roza Vânturilor. Busola: Sud

Harta tăiată (definită de -n.m.): Munții Bihorului — râul Tisza

Desen color cu pana

Râuri, principalele locuri (sunt) menționate

Munții (sunt) reprezentați figurativ (în manieră tip mușuroi de cârțiță)

(Conține) râurile Mureș, Crișul Alb, Crișul Negru, Crișul Repede, Barcău
 Părțile Banatului de Timișoara
 Partium (părțile regatului maghiar)
 Ungaria Superioară
 Părțile Transilvaniei

Hartă geografică anexă:

[împrejurimile (cetății) Oradea]

(Scara) 5 ore de mers pe jos = 9,4 cm [1 : 260000]

(Dimensiuni) 20,5 X 14 cm

Roza Vânturilor. Busola: Sud

Desen color cu pana

Râuri, principalele localități (sunt menționate)

Munții reprezentați figurativ (în manieră tip mușuroi de cârțiță)

(Conține) râurile Crișul Repede, Crișul Mic, Barcău

Proveniență: Baden-Baden.

KISARI BALLA György este singurul care și reproduce⁴⁹, din păcate doar în alb-negru, harta *Trans-Tisiensis* în cartea sa.

CONȚINUT

Harta *Trans-Tisiensis* este formată din două părți / hărți distincte:

1. partea superioară (prima hartă), la *Scala Di hore 15* (i.e. scara 1 : 1000000), este axată pe *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIAE* și definește regiunea²⁶ dintre *VNGARIAE SVPERIORIS PARS*, *TRANSILVANIAE PARS* și *BANATVS TIMISVARIENSIS PARS*.

2. partea inferioară (a doua hartă), mult mai detaliată fiind executată la *Scala Di hore 5* (i.e. scara 1 : 260000), este centrată pe *Citta Di Waradino* / Oradea cu identificarea clară a componentelor sale: *Citta* / orașul, *Cittadella* / citadela, *Borgo* / burgul, târgul. Cetatea este înconjurată de apele râului *sebeskeres* / Crișul Repede și ale râului *kiskeres* / Crișul Mic cu care *sebeskeres* / Crișul Repede se unește chiar înainte de-a intra în oraș.

Cele două hărți sunt executate diferit față de hărțile moderne -unde, prin convenție, în partea stângă este vestul iar în partea de sus se află nordul- fiind cu "susul în jos" (nordul este în josul hărților) și orientate de la "stânga la dreapta" (astfel încât estul este la stânga). De mare ajutor pentru orientare este *roza vânturilor* de pe prima hartă care are punctele cardinale definite prin abrevieri în limba italiană:

M → Mezzodi = Sud

T → Tramuntana = Nord

P → Ponente = Vest

O → Oriente = Est

În dreapta rozei vânturilor se găsește scris cu roșu **VI, 10**. Aceste două cifre nu fac parte din originalul hărții și au fost adăugate ulterior⁵⁰. Ele reprezintă numerotarea corespunzătoare fideicomisului⁷ Marelui Duce: volumul VI, (harta) nr. 10.

Pe cele două hărți de război sunt trecute în principal cetățile și locurile fortificate care se află de-a lungul râurilor.

Pe **prima hartă**, regiunile la nord de *Bereth f.*²¹ / râul Barcău, cea dintre *faerkeres f.* / râul Crișul Alb și *maros f.* / râul Mureș precum și cea dintre *Bereth f.* / râul Barcău și *Tisza folyó* / râul Tisza sunt complet ignorate, nici o localitate nefiind menționată.

În partea stângă a primei hărții se găsește *TRANSILVANIAE PARS* precum și munții - neinscripționați pe hartă- Plopișului, Pădurea Craiului, Codru Moma și Zarandului.

În partea de sus a primei hărții se găsește *maros f.* / Maros folyó / râul Mureș. Acest râu desparte *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIAE* de *BANATVS TIMISVARIENSIS PARS* iar localitățile⁵¹ aflate pe malurile sale sunt destul de clar inscripționate⁵²: *Lippa* / Lippa / Lipova, RO; *arath* / Arad / Arad, RO; *Chanad* / Csanad / Cenad, RO; *Segedin* / Szeged, HU.

În partea de jos a celor două hărți se află *Bereth f.* / Berettyó folyó / râul Barcău.

În partea dreaptă a hărții de sus se găsește *Tisza folyó* / râul Tisa. Numele nu este inscripționat pe hartă dar râul este definit clar de localitățile⁵³ aflate pe malul său: *Segedin* / Szeged; *Songrad* / Csongrád, HU; *Zolnok* / Szolnok, HU precum și de faptul că Tisza desparte VNGARIÆ SVPERIORIS PARS de DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ.

În partea de mijloc a primei hărți se află⁵³: *faerkeres f.* / Fehér-Körös folyó / râul Crișul Alb; *fequettekerek f.* / Fekete-Körös folyó / râul Crișul Negru; *olota f.* / (?) pâraul Rătășel (acest pârau este probabil confundat cu Crișul Negru pentru că localitatea *Belignes* / Belfenyér / Belfir este localizată, în realitate, lângă râul Rătășel și nu pe râul Crișul Negru cum apare pe hartă⁵⁴); *sebeskeres f.* / Sebes-Körös folyó / râul Crișul Repede; *kiskeres f.* / Kis-Körös folyó / râul Crișul Mic.

Localitățile trecute pe malurile râului *faerkeres* / Crișul Alb sunt⁵²: *genua* (?⁵⁵) / neidentificată⁵⁶, RO; *Giula* / Gyula, HU.

Localitățile de pe râul *fequettekerek* / Crișul Negru sunt⁵²: *Belignes* / Belfenyér / Belfir, RO; *fequettebator* / Feketebátor / Batăr, RO. În realitate, localitatea *Belignes* / Belfenyér / Belfir este localizată lângă pâraul Rătășel.

La confluența dintre râurile *faerkeres* / Crișul Alb și *fequettekerek* / Crișul Negru se află *Bikis* / Bichiș / Békés, HU. În realitate, azi, Békés se află la circa 13 km în aval de punctul unde cele două râuri se unesc și nu în amonte cum apare pe hartă.

Pe râul *sebeskeres* / Crișul Repede se consemnează⁵² *Telek* / (Mező)Telegd / Tileagd, RO și *Waradin* / Várad / Oradea, RO. *Telek* nu poate fi identificat⁵⁷ cu Teleac, sat din comuna Budureasa - jud. Bihor, RO, deoarece acesta din urmă nu se află pe râul Crișul Repede. La nord de *Waradin* / Oradea se află *Bihar* / Bihar / Biharia, RO.

Pe râul *kiskeres* / Crișul Mic se găsește *naikereki* / Nagykereki, HU.

Pe *Bereth f.* / râul Barcău sunt⁵² localitățile: *Somlio* / Szilágyosomlyó / Șimleul Silvaniei⁵⁸, RO; *margita* / Margitta / Marghita, RO; *St Job* / Szentjobb / Sâniob, RO; *felittasa*⁵⁹ / (Bihar)Félegyháza / Roșiori, RO; *Bochai* / (?) Bochaý földvár⁶⁰, la vest de Kismarja, HU sau Pocsaly / azi, Pocsaj, HU / Pocei; *Ouyfalu* / Újfalú / Berettyóújfalu, HU.

În Ungaria, lângă *Saruas* / Szarvas, HU se găsește *Thur* / Mezőtúr, HU iar pe râul Sebes-Körös se află *Keres La Dagn* / Körösladany, HU. Localitatea *Bania*, poziționată foarte aproape de *Keres La Dagn* / Körösladany, se numește azi Ványa / Déva Ványa / Dévaványa, HU. Pe râul Körös, după ce Barcău s-a unit cu Kis-Körös iar mai apoi cu Sebes-Körös⁶¹, se găsește *Saruas* / Szarvas, HU.

Pe râul *sebeskeres* / Crișul Repede de pe a doua hartă se găsesc localitățile: *Dellek* / (Mező)Telegd / Tileagd, RO; *Koceno* / Kisjenő / Ineu, RO; *totfalu*⁶² / Husasăul de Criș, RO; *Wascherbel*⁶³ / (Fugyi)Vásárhely / Oșorhei(u), RO; *St Andre* / (Bihar)Szentandrás / Sântandrei, RO; *Johannis* / (Bihar)Szentjános / Sântion, RO.

Localitatea *Bisbek*, de pe râul *kiskeres* / Crișul Mic nu a putut fi identificată; bănuiesc că trebuie să fie localizată undeva lângă Nagyszántó / Sântăul Mare, RO. Chiar dacă ar fi vorba de o localitate *Kisbek* tot nu putem face o identificare sigură.

Între orașul *Waradino* / Oradea și *St Andre* / Sântandrei, RO se află *Sölös*⁶⁴ / Szőlös, Pecsészőlös, Váradszőlös / Podgoria, Seleuș, loc înglobat azi orașului Oradea. *Badh* nu poate veni decât din germanul *Bad* / baie iar conform poziționării pe hartă, precum și distanței față de *Waradino* / Oradea, cred că este vorba de Băile "1 Mai" ori Băile Felix.

La nord de *Waradin* / Oradea se află cetatea *Bihar* / Bihar / Biharia, RO.

Pe râul *Bereth* / Barcău se găsesc: cetatea *St Job* / Szentjobb / Sâniob, RO; *Imbra* / Hegyközzscentimre / Sântimreu, RO; *Weida* / (Bihar)Vajda / Vaida, RO; *felittasa*, *felinasa* sau *fetinas*⁵⁹ / (Bihar)Félegyháza / Roșiori, RO; *tomasi*⁶⁵ / Paptamási / Tămășeu, RO; *Kismaria* / Kismarja, HU; *Botschei* / (?) Pocsaly, Pocsaj, HU / Pocei sau Bochaý földvár⁶⁰, la vest de Kismarja, HU. Nu este foarte clar dacă localitatea *Bochai* de pe prima hartă este identică cu *Botschei* de pe a doua hartă și cum ar trebui să identificăm aceste două localități; drept *Pocsaly*⁶¹, la nord-nord-vest de satul Kismarja sau drept *Bochaý földvár*⁶⁰, la vest de Kismarja, HU.

Pe a doua hartă, în dreapta-sus, se găsește o **ștampilă** care are în interior ceeace pare a fi blazonul casei de Baden-Baden.

Alfons SCHÄFER afirmă⁶⁶ că această harta provine din moștenirea liniei Baden-Baden. Deci, a fost în posesia lui Hermann von Baden-Baden ori a nepotului său, Ludwig Wilhelm I. Dar, în final, nu vom putea să clarificăm problema ridicată de datarea corectă a hărții *Trans-Tisiensis* fără să știm cu exactitate ce s-a întâmplat în zona cetății Oradea între 1683 și 1693, dată la care Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden părăsește și el frontul otoman.

CRONOLOGIE

Marele Război contra Otomanilor din 1683-'99 a avut anumite caracteristici distincte. Campania anuală începea târziu, la sfârșitul lui iunie - început de iulie, și se termina la sfârșitul lui octombrie - început de noiembrie. În timpul iernii trupele imperiale erau încartiruite dispersat într-un teritoriu vast iar activitățile militare erau reduse la minim datorită drumurilor impracticabile. Campaniile anuale erau caracterizate de complicate și continue manevre militare pe diferite fronturi. Luptele decisive, în care erau implicate importante forțe militare, au fost foarte puține în cei 16 ani de război și nu au fost valorificate convingător de învingători deoarece erau urmate de o "epuizare aproape totală și de acțiuni anemice, incapabile să prelungească efectele unei victorii"⁶⁷. Cetățile erau întâi izolate și încercuite și doar ulterior asediate și cucerite. De multe ori singura soluție viabilă a fost înfometarea apărătorilor până la capitulare. Doar în 1687 a apărut un prim corp imperial de experți în fortificații⁶⁸ format din 27 de "ingineri"-ofițeri⁶⁹. De asemenea, imperialii aveau doar cunoștințe topografice aproximative ale teatrului de război pentru că nu existau hărți⁷⁰ detaliate.

În acest context general trebuie să identificăm locul particular al hărții *Trans-Tisiensis*. Este foarte clar că harta este intim legată de operațiunile de război desfășurate de imperiali în zona cetății Oradea. Pentru că nu există încă o lucrare dedicată exclusiv acestui subiect, am fost nevoit să apelez la o cronologie, ca un instrument minimal de lucru, pentru a vedea ce s-a întâmplat în această zonă în decursul războiului. De asemenea, pentru că harta *Trans-Tisiensis* a fost sigur în posesia unuia din cei doi reprezentanți ai familiei de Baden-Baden, am urmărit și ce au făcut aceștia până în momentul în care au părăsit teatrul de război cu otomanii.

1683

- 14.07. Otomanii încep asediul orașului Wien⁷¹.
- 23.11. Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden³¹ este numit general de cavalerie de către împăratul Leopold I⁷².

1684

- 5.03.- La Linz⁷³ se parafează alianța antiotomană Sacra Liga / Liga Sfântă formată din Polonia, Veneția,
- 25.04. Casa de Habsburg / Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană și Rusia (din aprilie 1686).

1685

- 14.04. Acordul secret de la Cârțișoara dintre iezuitul Antidius Dunod⁷⁴, reprezentantul lui Leopold I, și cancelarul transilvănean Teleki Mihály⁷⁵.
- sf.08. Otomanii trimit soli de pace către ducele Carol V⁷⁶ și contele Hermann von Baden³⁰.
- 7.09. Thököly Emeric⁷⁷ este înfrânt lângă Eperjes / azi, Prešov, SK de trupele imperiale comandate de generalii Schulz⁷⁸ și Veterani⁷⁹ și se refugiază la Oradea, unde ajunge la începutul lunii octombrie, fiind primit cu onoruri regești de Ahmed, pașă de Oradea.
- 11.09. După un asediu de două luni, Eperjes se predă trupelor imperiale de sub comanda lui Schulz.
- 10. Caprara⁸⁰, aflat în tabăra de la Kaschau / azi, Košice, SK, își împarte armata; Carafa⁸¹, cu 10000 de soldați, este trimis la iernat în regiunea Sătmarului în timp ce Mercy⁸² și Heissler⁸³ coboară cu trupele lor pe partea dreaptă a Tisei.
- sept. (?) Carafa, sub pretextul recuceririi cetății Oradea, pătrunde în comitatul Bihor⁸⁴ în urmărirea lui
- nov. Thököly. Carafa dorește să și ierneze în zonă cerând provizii din Transilvania pentru armata sa. Veterani, cu patru regimente de pedestrași și unul de călăreți, ocupă Maramureșul și părțile Chioarului unde va și ierna. O altă parte a armatei imperiale iernează la Debrecen, HU.
- 27-29.09. Principele Apafi I⁸⁵ se plânge, în două scrisori, împăratului Leopold I de excesele trupelor imperiale în comitatul Bihor ("*excessibus a milite ... in comitatu Bihorensi*"⁸⁶). Aceasta înseamnă că trupe imperiale erau deja în comitat la mijlocul lunii septembrie.

1685

- 15.10. Ahmed Paşa îl invită la dejun pe Thököly și, folosindu-se de ocazie, la ordinele marelui vizir Bayburtlu Kara Ibrahim Paşa⁸⁷, l-a arestat și l-a pus în lanțuri iar mai apoi l-a trimis la Beograd de unde a fost dus ulterior la Edirne, TR. Otomanii îl considerau pe Thököly drept principalul obstacol în obținerea păcii.
Prin această arestare, cauza curuților a suferit o lovitură din care nu și-a mai revenit în decursul acestui război.
- 16.10. Mercy și Heissler ridică tabăra la Heves, HU la 50 km N de Szolnok.
- 19.10. Szolnok, HU este eliberat de armatele imperiale conduse de Heissler și Mercy.
- 10. Când Antidius Dunod s-a reîntors în Transilvania, trupele imperiale se aflau deja în Partium.
- 24.10.-7.11. Antidius Dunod participă la Adunarea Stărilor Ardelene / Dieta de la Alba Iulia (sau Făgăraș ?) unde cere să se facă pregătiri de încartiruire în Bihor pentru 13000 de soldați imperiali și să se asigure cele necesare pentru asediul cetății Oradea.
- 23.11. Răspunsurile împăratului Leopold I la cele două scrisori (din 27 și 29.09.) ale principelui Apafi I în care acesta se plângea de excesele trupelor imperiale în comitatul Bihor.
- 27.11. Acordul de la Dumbrăveni / Ebesfalva: autoritățile transilvănene încearcă să oprească încartiruirea de noi trupe în principat angajându-se să plătească 100000 de taleri și să furnizeze o însemnată cantitate de cereale pentru întreținerea armatei imperiale care urma să ierneze în Maramureș, Chioar și în regiunea Debrecen.
- 11.-12. Trupele imperiale ocupă părțile nordice și de vest ale Transilvaniei.

1686

- 2.01. Thököly este eliberat de otomani.
- 20.01. Aflat la Oradea, unde a fost primit cu onoruri regale de același Ahmed Paşa care îl arestase, Thököly face un apel către credincioșii săi pentru a lua din nou armele împotriva imperialilor.
- 9-12.02. Urmărindu-l pe Thököly și dorind să-i deoace planurile, Carafa asediază și cucerește cetatea Szentjobb / Sâniob, RO aflată la circa 33 km NNE de Oradea.
Trupele imperiale -4000 germani și 3000 curuți maghiari sub comanda lui Petneházy Dávid⁸⁸-veniseră din Sătmar.
Cetatea era apărată de patru metereze "*colosale*", fiind înconjurată de ape stătătoare și avea o garnizoană otomană formată din 500 de soldați. În timpul "*înspăimântătorului*" bombardament imperial, o ghiulea a lovit depozitul de muniție din cetate cu efect devastator pentru otomani; explozia omoară mulți apărători iar focul distruge majoritatea clădirilor din cetate. Carafa exploatează acest moment favorabil și atacă concomitent cetatea din trei părți. Otomani demoralizați capitulează cu condiția să fie lăsați să plece liberi cu toate armele și avuturile lor. Carafa întărește cetatea cu un *portcullis* pe care îl plătește din propriile venituri.
Otomanii vor încerca, fără succes, de două ori -în iarna 1686-'87 și în 1690- să recucerească cetatea Szentjobb / Sâniob, RO.
Trupele imperiale -călăreții lui Heissler și infanteria de sub comanda lui Mercy- incendiază palanca care apăra Oradea.
- 28.03. Wien. Leopold I îi ordonă lui Scherffenberg⁸⁹ să intre în Transilvania.
- .04. Atac imperial neașteptat asupra palâncii Arad. Celebi Ismail Paşa, beilerbeiul de Rumelia, care iernase aici, fuge în timp ce mare parte din oștile sale cad prizonieri ori "*au murit ca niște eroi martiri*".
- 24.04. Trupele de sub comanda lui Mercy și Heissler înving la Szeged, HU o oaste otomano-tătară întărită de curuții lui Thököly.
- 1.05. Scherffenberg îi scrie de la Satu Mare principelui Apafi I informându-l de ordinul împăratului Leopold I referitor la invazia Transilvaniei pentru a o "*proteja și conserva*".
- 21.06. Scherffenberg pornește din Cluj spre Apahida iar mai apoi itinerarul armatei imperiale cuprinde Turda-Vințul de Sus-Alba Iulia-Sebeș-Sibiu.
- 28.06. Acordul hallerian semnat la Wien.
- sf.07. Forțele imperiale încep să părăsească Transilvania cu destinația Ofen /i.e. Buda, HU.
- 12.06. Începe acțiunea de cucerire a cetății Buda.
- 2.09. Trupele lui Carafa și Heissler intră în Buda la ora 5 p.m.
- 30.09. Wien. Leopold I îi scrie principelui Apafi I anunțându-l despre dorința sa ca armata imperială, epuizată în lungul asediu al Budei, să fie încartiruită în Transilvania pe timpul iernii. Scrisoarea ajunge la Alba Iulia pe 22.11.

1686

- 30.09. Se repede scenariul din iarna 1685-'86: Carafa iernează în comitatele vestice ale Transilvaniei iar Veterani ocupă Maramureșul.
- 19.10.- 6.11. Dieta transilvană de la Sibiu (sau Alba Iulia ?) decide trimiterea tributului obișnuit către sultanul otoman dar "*se votară pentru ostiri -imperiale n.m.- bani, cereali și vinuri în cantități mari*".
- 14-22.10. Orașul (14) și cetatea (22) Pécs, HU sunt cucerite de Ludwig Wilhelm.
- 23.10. După un asediu de 24 de zile, cetatea Szeged se predă baronului Karighmain⁹⁰.
- 12.11. Ludwig Wilhelm cucerește localitatea Kaposvár, HU.
- 13.12. Leopold I îl avansează, personal, pe Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden la rangul de mareșal, al doilea rang în cadrul ierarhiei militare a Casei de Habsburg.

1687

- înc.06. Husarii din Sătmăr taie 60-70 de turci ieșiți din cetatea Oradea.
- 13.07. Max Emanuel⁹¹ scrie în jurnalul său¹²² despre Oradea că este "*cheia Transilvaniei*".
- 9-12.08. Bătălia de lângă muntele Harsány⁹² la care participă și Ludwig Wilhelm.
- 15.08. Ludwig Wilhelm îl roagă pe unchiul său, Hermann von Baden-Baden, să intervină pe lângă împăratul Leopold I pentru obținerea permisiunii de a se întoarce la Wien.
- .09. Ducele Carol V, « *în septembrie, (apucă -n.m.) calea Seghedin-ului de unde oastea apucă pe Tisa în sus la Solnocu unde trecu râul, de unde se îndreptă spre Transilvania și la finea lunii ajunse la fruntarii.* »
- 3.09. Ludwig Wilhelm pleacă spre Wien împreună cu Max Emanuel.
- 1.10. Ducele Carol V este în fortăreața de la Șimleu împreună cu statul său major.
- 20.10. Veterani învinge o armată otomană între Zenta /azi, Senta, RS și Szeged.
- 27.10. Tratatul de la Blaj consfințește ocuparea militară a Transilvaniei de către imperiali.
- .12. Mercy asediază cetatea Arad.
- 5.12. Leopold I îl numește pe Hermann von Baden-Baden comisar imperial principal la Reichstag-ul din Regensburg, Bayern fără a-l retrace formal din funcția de președinte al Consiliului de Război.

1688

- 17.01. Cetatea Munkács /azi, Mukacheve, UA se predă imperialilor după 26 de luni de asediu și blocadă.
- 8.02. Carafa, noul comandant al trupelor imperiale în Transilvania, intră în Sibiu.
- 9.02. Thököly, cu 2000 de soldați, iernează la (Mező)Telegd / Tileagd, RO pe Crișul Repede, la circa 22 de km E de Oradea, unde este atacat și învins de Heissler.
- ?. Imperialii adună la (Bihar?)Félegyháza /azi, Roșiori, în comuna Valea Vinului, județul Satu Mare o armată pentru a ataca cetatea Oradea.
- 9.05. Tratatul de la Făgăraș prin care Transilvania renunță la legăturile cu Poarta și recunoaște protectoratul imperial.
- 24.06. Carafa cucerește Lipova iar cetatea Șoimos și încă o palancă se predau.
- .07.-.08. Teritoriul fostului Banat de Lugoj-Caransebeș este cucerit de imperiali. Documentele din anii 1688-'99 menționează constant regiunea drept "*comitat al Severinului*".
- 5.09. Dervent⁹³. Ludwig Wilhelm pornește un atac surpriză, cu 3000 de călăreți, asupra pașei din Bosnia care se deplasa spre Beograd.
- .09. Leopold I îi poruncește lui Ludwig Wilhelm să cucerească Herțegovina și Dalmația.
- 24.09. Izbucnește Războiul Marii Alianțe³⁵ din 1688-'97.

1689

- .01. Trupele otomane unite ale cetăților Gyula, Ineu și Timișoara pradă toate localitățile până la Kecskemét, HU, la 87 km SE de Budapesta. În timpul retragerii, trupele otomane sunt atacate de dragonii de sub comanda lui Heissler.
- 6.04. Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden este numit comandant suprem al armatei imperiale în războiului contra otomanilor. Heissler devine noul comandant general în Transilvania.
- 10.05. Leopold I semnează instrucțiunile sale către Ludwig Wilhelm privitoare la campania din acest an.
- 11.06. Ludwig Wilhelm este la Beograd.
- 16.06. Corbelli⁹⁴ atacă și incendiază târgul Beiuș care va capitula pe 30.06. După ce Heissler învinge o oaste tătară, imperialii încearcă o acțiune de blocadă a cetății Oradea care va eșua în final datorită vremii neprielnice. Corbelli, cu o oaste întărită cu haiduci unguri, pătrunde cu forța în orașul Oradea și reușesc să distrugă casele din mahalaua orașului. Nu lipsește mult ca trupele de haiduci să pună chiar stăpânire pe poarta deschisă a cetății.

1689

- 16.06. Auzind că otomanii, cu o oaste de 2000 de soldați, întăresc Feketebátor / Batăr, RO, la 14 km SE de Salonta, pe malul drept al Crișului Negru, 770 de soldați imperiali se îndreaptă întracolo.
- inc-.07. Doi prizonieri sârbi destăinuie imperialilor că Feketebátor nu este apărat în acel moment decât de 50 de soldați pentru că Pașa plecase la Gyula, HU pentru o nuntă iar spahii se aflau la câteva zile depărtare. La oferta de capitulare, otomanii acceptă să părăsească Feketebátor. Chiar dacă inițial au vrut s-o distrugă, imperialii întăresc localitatea și cetatea și lasă aici o garnizoană de 40 de husari, 150 de infanteriști și 100 de haiduci sub comanda lui Komlossi Sándor.
- 16.07. Corbelli atacă și cucerește cetatea Ineu.
- 29.07. Victoria lui Ludwig Wilhelm de la Grabovac, RS.
- 3.08. Contraatacul eșuat al trupelor otomane din Gyula și Ineu asupra localității Feketebátor / Batăr, RO.
- 16.08. Ludwig Wilhelm pornește spre sud cu o armată de doar 17000 de ostași.
- 30.08. Bătălia de lângă Batočina, RS este câștigată de imperialii de sub comanda lui Ludwig Wilhelm.
- 25.09. Ludwig Wilhelm intră în Niș, RS.
- 29.10. Ludwig Wilhelm cucerește orașul și cetatea Vidin, BG.
- .11. Ludwig Wilhelm trece în Țara Românească.
- Campania din 1689 s-a sfârșit.
- sf .11. După ce trupele și-au stabilit cartierul de iarnă, Ludwig Wilhelm pleacă spre Wien.

1690

- 6.01. Ludwig Wilhelm este la Praha, CZ.
- 15.01. Logodna dintre Ludwig Wilhelm și Franziska Sibylla Augusta von Sachsen-Lauenburg⁹⁵ este anunțată la Brautschau, în Boemia.
- 6.02. Ludwig Wilhelm predă împăratului planul său de operațiuni pentru campania din acest an.
- 28.03. Ludwig Wilhelm se căsătorește în capela din Schloss Raudnitz cu Franziska Sibylla Augusta.
- .04. Ottavio Nigrelli⁹⁶ și Corbelli inspectează cu atenție orașul și cetatea Oradea.
- 1.05. În împrejurimile târgului Carei și-au făcut apariția trupe imperiale.
- 18.05. Ludwig Wilhelm obține din nou comanda supremă a armatelor imperiale în războiul cu otomanii.
- 7.06. Ludwig Wilhelm susține în fața consilierilor imperiali că nu se va putea menține regiunea de dincolo de râul Sava.
- sf .06. Ludwig Wilhelm pleacă la Niș unde se găsea armata imperială.
- 12.08. Împăratul Leopold I trimite o scrisoare către Ludwig Wilhelm cerându-i să întărească rezistența la Dunăre și în Transilvania deoarece aici pânđește cel mai mare pericol din partea otomanilor.
- 21.08. Heissler este înfrânt în lupta de la Zărnești, Transilvania fiind luat prizonier de Thököly.
- 26.08. La Jagodina⁹⁷ are loc un consiliu imperial de război.
- 28.08. Ludwig Wilhelm pornește spre Transilvania cu 8000 de oșteni.
- toamna Amenințat de trupele otomane conduse de Serascher vizir Čiafer, oștile lui Ludwig Wilhelm⁹⁸ se retrag la adăpostul râului Someș, în zona Sătmarului. Imperiali își ridică tabăra cu spatele la cetatea Sakmar (i.e. Sătmar / Satu Mare).
- 15.09. Thököly este ales principe al Transilvaniei de Dieta de la Cristian, jud. Sibiu.
- 19.09. Ludwig Wilhelm intră în Transilvania pe la Porțile de Fier ale Ardealului / Erdéyi Vaskapu.
- 2.10. Marele vizir Köprülüzađe "Fazil" Mustafa Pașa⁹⁹ începe asediul cetății Beograd.
- 3.10. Ludwig Wilhelm intră în Sibiu.
- 8.10. Guido Stahremberg¹⁰⁰ este forțat să se retrage din Beograd.
- 13.10. Ludwig Wilhelm îi scrie împăratului: "*nu am găsit de cuviință să-l ascult pe Thököly, ci l-am expediat cu cuvinte grele și sunt hotărât să-mi continui marșul până îl determin să întreprindă vreo acțiune sau până îl alung din țară*".
- 25.10. Apariția neașteptată a lui Ludwig Wilhelm la Brașov a produs panică în rândul susținătorilor lui Thököly.
- Thököly este alungat din Transilvania până la sfârșitul lunii.
- .12. O oaste turco-tătară, acompaniată de Thököly, apare în Transilvania.
- Oștile lui Ludwig Wilhelm (15000 de soldați) trec râul Someș și se îndreaptă spre Cluj.
- ajunul Crăciunului Galga, fiul hanului tătar, în fruntea a 40000 de soldați, ajunge la Oradea pe care o aprovizionează cu alimente iar mai apoi se retrage spre Cluj.

1691

- 20.01. Dieta de la Făgăraș (10.01.-4.02.) acceptă prin vot nominal Diploma Leopoldină.
- 25.01. O oaste tătarească, care a prădat în regiunea orașului Szolnok, este învinsă pe râul Criș.
- .02. Husarii unguri înving o altă oaste otomano-tătară la Oradea.

1691

- 14.07. Ludwig Wilhelm ajunge armata din urmă și preia din nou comanda.
- 3.08. Armata imperială, redusă la 45000 de soldați, mășăluiește mai departe spre Semlin /azi, Zemun, RS.
- 19.08. Bătălia de la Szlankamen¹⁰¹. Pentru victoria reputată aici, Ludwig Wilhelm I primește, în august 1692, de la regele spaniol Carl al II-lea, distincția lână de aur, cel mai important ordin al întregii creștinătății. Ceremonia de decernare propriu-zisă va avea loc în februarie 1693.
- 27.08. Împăratul Leopold îl ridică pe Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden la rangul de locotenent major - cel mai mare grad militar al Casei de Habsburg.
- 10-27.09. Ludwig Wilhelm este în tabăra de la Szolnok, HU.
- 12.10. Ludwig Wilhelm declanșează operațiunile militare împotriva cetății Oradea.
- 2.11. Conte Hermann von Baden-Baden moare la Regensburg.
- 5.11. Ludwig Wilhelm își dă seama că trebuie să-și retragă trupele la iernat.
- 13.11. Datorită frigului și vremii urâte, Ludwig Wilhelm ridică asediul cetății Oradea "*după lupte și bătălii, care au durat, zi și nopți, timp de 37 de zile*".
Ludwig Wilhelm își stabilește, pentru câteva zile, cartierul general la Debrecen după care pleacă spre Erlau /i.e. Eger, HU și Wien.
- iarna Armata imperială, divizată în mai multe părți, ierneză în regiunea Bihorului și în "*cartierele din Debrecin (Debrecen) și în împrejurimi*": Săniob, Beiuș, Diosig, Cetariu, Șimleu, Satu Mare, Lipova.
- 1691-'92 Cetatea Oradea este supusă unei blocade de trupele imperiale conduse de contele Auersperg¹⁰².

1692

- 13-14.02. Atacuri în forță ale garnizoanei otomane înafara cetății.
- 21.02. O nouă ofensivă a garnizoanei otomane.
- 29.02. Din nou garnizoana otomană atacă trupele de blocadă imperiale.
Primele discuții despre condițiile unei capitulări cât mai avantajoase.
- .03.-.04. Blocada cetății Oradea decurge fără evenimente militare importante.
- 29.04. Heissler, numit direct responsabil cu asediul și cucerirea Oradei, ajunge în tabără din fața cetății.
- 11.05. Începe din nou asediul cetății Oradea.
- 15.05. Veterani cucerește cetatea Ineu.
- 5-7.06. Este stabilit asaltul final al cetății Oradea.
Trupele otomane din cetatea Oradea capitulează după 8 luni de asediu.
- .08. Ludwig Wilhelm părăsește Wien împreună cu soția sa.
- 22.08. Ludwig Wilhelm ajunge la Esseg /azi, Osijek, HR și Vukovar, HR.
- .11. Ludwig Wilhelm părăsește teatrul de război otoman și pleacă spre Raab / Győr, HU.
- 20.11. Ludwig Wilhelm și Franziska Sibylla Augusta se întorc la Wien.

1693

- .01. Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden este de acord să preia comanda pe frontul de pe Rinul Superior în cadrul Războiului Marii Alianțe (1688-'97).
- 13.02. Ludwig Wilhelm și Franziska Sibylla Augusta părăsesc Wien.
- 13.03. Ludwig Wilhelm participă la conferința convenției comitatelor de la Nürnberg.
- 30.03. Ludwig Wilhelm se alătură alianței prinților pentru "*libertate germană și bunăstarea imperiului*".
- 22.04. Ludwig Wilhelm se întâlnește la Günzburg, Schwaben-Bavaria, cu vice-președintele consiliului curții din Zeil.
- 27.05. Heister¹⁰³ cucerește Ineu și Șiria.
- 7.09. Otomanii recuceresc Lipova.

DATAAREA

Harta *Trans-Tisiensis* a fost constant datată *circa 1687*¹⁰⁴. În 1933, Glaser menționează că această datare -cca 1687- este făcută *secundum Repertorii / după inventar*⁴¹. Deci, a existat un inventar la *Generallandesarchiv* care a fost folosit de Glaser drept sursă de informație. Din păcate, personal, nu am avut acces la acest inventar când am fost la Karlsruhe¹⁰⁵ și, în acest moment, nu știu exact cine¹⁰⁶, când și pe ce bază a datat -chiar și aproximativ- o hartă inițial nedată.

Alfons SCHÄFER descrie astfel metoda lui de datare: "*s-a încercat stabilirea perioadei de apariție în baza conținutului hărții sau, dacă nu existau puncte de referință (cazul hărții *Trans-Tisiensis* - n.m.), cu ajutorul scrierii și a tehnicii de realizare. Data rezultată a fost pusă în paranteze drepte.*"¹⁰⁷ Dar, în acest caz, cum poate fi Johann Phillipp von HANNENSTEIN autorul unei hărți dateate *circa 1687* în

condițiile în care el a fost mutat în Silezia încă din 1685¹⁰⁸? În fapt, probabil, și Schäfer a preluat doar informația referitoare la data când harta a fost executată din același inventar ca și Glaser. Iar Kisari a preluat și el informația aceasta de la predecesorii săi.

La *Generallandesarchiv* din Karlsruhe există mai multe hărți -KISARI BALLA György specifică alte cinci astfel de hărți: nr. 11, 14, 31, 32, 40- care sunt focalizate pe regiunea Partium și cetatea Oradea și care au drept proveniență linia Baden-Baden:

- Nr. 11¹⁰⁹, 40-41, 270¹¹⁰: 1691¹¹¹, semnată E. F. von Borgsdorff¹¹².

- Nr. 14¹¹³, 42, 273: 1692¹¹⁴ (n.m. corect, 1691), *nesemnată*.

- Nr. 31¹¹⁵, 55, 290: *circa 1685*¹¹⁶ (n.m. probabil, aprilie 1690), *nesemnată*.

Dintre aceste trei hărți, primele două ne atrag atenția în mod deosebit fiind foarte tehnice. Este vorba de hărți extrem de detaliate ale cetății, ale fortificațiilor cetății -chiar în secțiune-, chiar și a celor de tip palancă precum și ale terenului și râurilor din jurul cetății Oradea. Este clar că acestea au fost folosite la asediul și blocada din 12.10.1691-7.06.1692. Kisari chiar menționează că harta nr. 11 este din timpul blocadei cetății Oradea iar harta nr. 14 datează de pe vremea asediului. Harta nr. 31 este o hartă mai generală a întregii zone *Biharensis*.

Datările lui Kisari pentru harta nr. 11 și nr. 14 sunt greșite. În cartușul hărții nr. 11 se specifică că este din timpul "blocadei" cetății Oradea; ceea ce înseamnă noiembrie 1691 - mai 1692 și nu doar 1691. Iar datarea lui Kisari -i.e. 1692- pentru harta nr. 14 este greșită pentru că în 1692 Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden nu a mai fost implicat direct, în nici un fel, în asediul cetății Oradea iar harta nu ar fi avut cum să ajungă în posesia lui¹¹⁷. Datarea corectă a acestei hărți ne indică anul 1691 pentru că doar în toamna acestui an Ludwig Wilhelm a fost implicat direct în asediul cetății Oradea și este normal ca o astfel de hartă să-și găsească locul în tolba sa de război. Existența acestei hărți, precum și cele cu nr. 11 și 31, indică faptul că Ludwig Wilhelm a avut la dispoziție hărți¹¹⁸ foarte detaliate ale zonei și ale cetății Oradea cu ocazia asediului din toamna anului 1691. De aceea, avem toate motivele să presupunem că harta *Trans-Tisiensis* nu a fost niciodată în posesia lui Ludwig Wilhelm și că această hartă a ajuns la *Generallandesarchiv* prin intermediul contelui Hermann von Baden-Baden. Dar, la 5.12.1687, Hermann a fost numit de Leopold I drept comisar imperial principal¹¹⁹ la Reichstag¹²⁰-ul din Regensburg. Aceasta înseamnă că el a încetat orice legătură cu frontul otoman spre sfârșitul anului 1687. În acest amănunt se află probabil detaliul pentru care harta *Trans-Tisiensis* a fost datată inițial *circa 1687*. Iar această datare a fost preluată în lucrările lor și de tripleta Glaser (1933) - Schäfer (1971) - Kisari (2000). Dar, în opinia mea, **această datare** -i.e. *circa 1687*- **nu se susține** din punct de vedere al logicii istorice.

Dacă vom analiza cu atenție ritmul și amplitudinea operațiunilor militare imperiale în zona cetății Oradea vom constata că acestea au fost aproape continui în perioada 1685-'87 desfășurându-se în: toamna '85, iarna '85-'86 / primăvara '86, toamna '86 și toamna '87¹²¹. Acest lucru nici nu-i de mirare pentru că zona și cetatea Oradea reprezentau chiar "*cheia Transilvaniei*"¹²² pentru imperiali. Dar a existat și un apogeu al acestor operații: toamna '85 - iarna '85-'86 - primăvara '86. Este normal ca aceste operații să fi fost bine pregătite pentru că se desfășurau într-o zonă necunoscută dominată de cetăți având garnizoane otomane importante. De aceea, personal, cred că harta *Trans-Tisiensis* a fost executată în toamna anului 1685, cu ocazia primului contact al armatelor imperiale cu zona cetății Oradea. Ea a fost trimisă Consiliului de Război pentru a familiariza forul de coordonare al efortului îndreptat împotriva otomanilor cu acest nou teatru de război pentru viitoarele operații din zonă. Iar aceste operații vor debuta chiar primăvara anului următor. Astfel, harta a ajuns în posesia lui Hermann von Baden-Baden care, la acea dată, era chiar *Hofkriegsratspräsidenten*ul acestui consiliu. Există și argumente indirecte care susțin această ipoteză:

1. harta nu respectă strict proporțiile existente în teren¹²³.

2. localități foarte importante -ca Debrecen, HU- lipsesc de pe hartă și în aceeași situație sunt și localități mai mici despre care știm sigur că existau¹²⁴ la acea dată chiar în zonă adiacentă cetății Oradea.

3. harta *Trans-Tisiensis* este totuși o hartă generalistă pentru că prezintă o regiune întinsă. Nici măcar harta secundă nu este o hartă specializată și dedicată unor operațiuni militare specifice de

genul asediu ori blocadă. Și această hartă, chiar dacă este realizată la o scară mai mare, rămâne tot o hartă generalistă.

4. pe hartă există chiar mici greșeli de localizare de genul *Belignes* pe râul *fequettekeres*.

5. doar în cadrul acestei ipoteze putem reconstitui logic drumul hărții *Trans-Tisiensis* până la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe pe filiera: autor (NN) - Consiliu de Război - Hermann von Baden-Baden - Germania - Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden (prin moștenire) - (vezi Istoricul) - *General-landesarchiv*.

6. Alfons SCHÄFER menționează că "*Markgrafului Ludwig Wilhelm i se datorează, în principal, hărțile și planurile din perioada 1689-'92*"³² care au fost realizate, în general, de Tobias von HÄBLINGEN, Giovanni Morando VISCONTI precum și de F. C. von BEAULAINCOURT, baron de Golnee. Or, chiar și o analiză grafică rapidă¹²⁵ arată că aceștia nu sunt autorii hărții *Trans-Tisiensis*.

Toate acestea -la care se adaugă chiar folosirea denumirii *Banatus Timisvariensis pars*- denotă o oarecare necunoaștere¹²⁶ a acestei zone. Și aceasta se poate explica logic doar printr-un prim contact cu niște noi realități geografice. De aceea, cred că există destule argumente pentru ca să considerăm că harta *Trans-Tisiensis* a fost executată în toamna anului 1685.

AUTORUL

În 1933, Dr. GLASER Lajos⁴¹ nu oferă nici un indiciu asupra autorului hărții *Trans-Tisiensis* menționând că este *Sine Titulus & Nomen auctoris* / fără titlu și autor. În 1971, Alfons SCHÄFER presupune / afirmă⁴⁵ că ar putea fi vorba de Johann Phillipp von HANNENSTEIN. În 2000, KISARI BALLA György⁴⁷, îl indică deja sigur⁴⁸ ca autor pe Johann Philipp von HANNENSTEIN. Este extrem de interesantă această evoluție în condițiile în care niciunul dintre acești autori nu oferă și argumentele¹²⁷ necesare pentru opțiunea lor.

Dar cine este Johann Philipp von HANNENSTEIN? Un inginer de război cezaro-crăiesc / *császári hadimérnök*¹²⁸ despre care încă nu știm foarte multe lucruri. Nici măcar numele corect nu este foarte sigur pentru că el și-a semnat majoritatea lucrărilor ca HANNENSTEIN dar a folosit și HANSTEIN¹²⁹. Glaser, Schäfer și Kisari folosesc exclusiv forma HANNENSTEIN în cărțile lor.

Puținele informații indirecte despre el acoperă doar scurta perioadă a anilor 1682-'85¹²⁴. Prima mențiune cunoscută a sa în slujba imperială datează din 1682 când este implicat în întărirea cetății Pozsony / Bratislava, SK. Din 1683 datează harta pe care a făcut-o celei mai mari insule dunărene¹³⁰, *Csallóköz*, numită *Große Schütt* (Insel) în germană și *Velky Žitný* (ostrov) în slovacă. Această hartă este împodobită și cu un cartuș în interiorul căruia se găsește inscripționat "*Johann Phillipp v:(on) Hanstein Haubman*¹³¹ & *Ingenier* / A(nno) 1683". Cartușul este decorat cu blazonul casei de Baden-Baden fapt care mă îndreptățește să afirm că Hannenstein se afla în cercul de protejați ai reprezentanților acestei familii în armata imperială: Hermann von Baden-Baden și nepotul său Ludovic Wilhelm I. Această presupunere este întărită indirect și de faptul că pe o altă lucrare¹³² a lui Hannenstein -*Buda și Pest văzute dinspre apus*- cineva, în secolul XIX, a făcut următoarea notație: "*Ofen / im jahn 1684 unter der Herrschaft der Türken*" iar sub poză este scris: "*Aufgenommen vom K.(aiserlich) Ingenieur von Hannenstein für den Markgrafen / LUDWIG VON BADEN / Commandirender der Reiterei des Oesterreichischen Belagerungs-Heeres*".

În 1684, Hannenstein, *századost* / căpitan fiind, este numit *Oberquartier-meisterleutnant*¹³³. Din 1684 datează harta cetății Vác, HU și a împrejurimilor sale. Între 1684 și 1685 el desenează de mai multe ori cetatea Buda¹³⁴ și împrejurimile sale. În 1685 este transferat în Silezia¹²⁴ și urma lui se pierde.

Cum poate fi Johann Philipp von HANNENSTEIN autorul unei hărți datate *circa* 1687 (i.e. *Carta Trans-Tisiensis*), dacă el părăsise deja de doi ani frontul otoman, rămâne un mister pentru mine. De aceea, pentru că nu știm care au fost argumentele lui Alfons SCHÄFER¹³⁵ pentru a-l indica⁴⁵ pe Johann Philipp von HANNENSTEIN drept autor al acestei hărți, am fost nevoit să apelez la o expertiză grafică¹³⁶ pentru a vedea dacă această afirmație / ipoteză⁴⁶ a lui Schäfer se confirmă sau nu.

EXPERTIZA GRAFICĂ

Pentru a duce la bun sfârșit acest studiu am folosit drept reper singurele hărți care îl au drept autor cert pe Johann Phillipp von HANNENSTEIN:

-harta insulei Csallóköz / Schütt-Insel¹³⁷ care este semnată "*Johann Philipp v:(on) HANSTEIN Haub / man & Ingenier*" și

-harta cetății Buda / Ofen¹³⁸ care este semnată "*Johann Philipp von Hannenstein, Hauptmann*".

Expertiza grafică a ridicat probleme aproape insurmontabile pentru că, din păcate, hărțile reper au existat doar într-o copie după cele reproduse, în foarte bune condiții grafice, de KISARI BALLA György în cartea sa din 2000. De asemenea, au ridicat probleme și fondul totuși relativ limitat de litere / cuvinte de pe hărți, faptul că aceste cuvinte sunt aproape exclusiv nume proprii scrise aleator și nu continuu, modalitățile particulare de scriere cu pana în secolul XVII, scrisul foarte îngrijit¹³⁹ folosit obligatoriu pe hărți, etc.

Am folosit **metoda signalitică**¹⁴⁰ de comparare, care, "*bine aplicată, ... dă bune rezultate*"¹⁴¹.

Caracteristici Generale:

- pentru că nu s-a lucrat cu originalele celor două hărți, nu se pot face considerații privitoare la: dimensiunea scrisului, viteza scrisului, presiunea scrisului, spațierea scrisului.
- pentru că pe ambele hărți s-a scris cât mai îngrijit, nu putem face nici o caracterizare din punct de vedere al gradului de evoluție al scrisului.
- după forma scrisului, avem un scris arcadat pe ambele hărți.
- din punct de vedere al raportului de ordin dimensional dintre majuscule și minuscule, pe C este un scris normal cu accente multiple de supraînălțare (în aproape 25% din cazuri) față de un scris normal pe harta T (aici nu am luat în considerare idiotismul grafic reprezentat de majuscula B de pe T).
- chiar dacă anumite litere (g, B, W pe harta T) conțin trăsături suplimentare, pe ambele hărți avem de-a face, totuși, cu scrisuri simple din punct de vedere al gradului de simplificare al scrisului.
- ambele scrisuri sunt orientate spre dreapta dar înclinația dominantă a scrisului de pe harta T este ceva mai mare (cu circa 15°) decât cel de pe harta C.
- din punct de vedere al continuității scrisului, grafismul are un grad mic de continuitate (scris tocat) dar acesta ar putea fi doar o caracteristică datorată exclusiv scrisului cu pana. Nu s-au putut trage niciun fel de concluzii privitoare la modul de grupare a literelor în cuvinte (i.e. legarea localizată) pentru că fondul de litere legate este extrem de mic.
- niciun idiotism grafic nu se regăsește pe ambele hărți.

Rezultatele Examinării Comparative:

litera	unde	MAJUSCULE		MINUSCULE	
		C	T	C	T
A	d	3	≈	3	-
	c	-	≠	11 ^A	86
Æ	d	-	≠	3	-
	c	-	-	-	-
B	d	1	∅	15	-
	c	-	≠	9	∅
C	d	3	∅	5	-
	c	-	≠	30	≈
D	d	4	∅	6	5
	c	-	≠	23	∅
E	d	5	≠	-	-
	c	-	≠	3	66
F	d	2	≠	19	∅
	c	-	≠	36	∅
G	d	8	∅	1	-
	c	-	≠	3	20

litera	unde	MAJUSCULE		MINUSCULE			
		C	T	C	T		
H	d	5	≠	-	≠	2	
	c	-	≠	-	31	12	
I	d	2	∅	4	-	≠	-
	c	-	≠	14	43	≈	31
J	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	≠	-	-	≠	-
K	d	3	∅	7	-	≠	-
	c	-	≠	11	2	≠	-
L	d	6	∅	2	-	≠	-
	c	-	≠	1	43	∅	18
M	d	1	≠	1 ^M	7	∅	2
	c	-	≠	4 ^M	12	∅	4
N	d	9	≠	-	9	∅	1
	c	1	≠	8 ^N	29	?	14
O	d	1	∅	2	2	?	1
	c	-	≠	2	45	?	22
Ö	d	-	≠	-	1	≠	-
	c	-	≠	-	1	∅	2
P	d	8	≠	5 ^P	1	≠	-
	c	-	≠	1	5	∅	2
Q	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	-	-	-	-	2
R	d	6	≠	1 ^R	-	≠	-
	c	-	≠	10	70	?	29
S	d	11	∅	12	1	≈	1
	c	-	≠	9	35	≈	24
T	d	1	∅	5 ^T	-	≠	2
	c	-	≠	2	40	?	24
U	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	≠	-	34	?	9
V	d	3	≠	2 ^V	3	≠	-
	c	-	≠	6 ^V	1	≠	-
W	d	5	≠	4	3	≠	-
	c	-	≠	-	-	≠	-
X	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	-	-	-	-	-
Y	d	-	≠	-	-	≠	-
	c	-	-	-	-	-	1
Z	d	-	≠	1	-	≠	-
	c	-	-	-	1	-	-

Statisticile Generale ale Examinării:

H a r t a				%
	T	C	T + C	
≠	110	62	172	13,06 %
?	153	286	439	33,33 %
≈	65	112	177	13,44 %
∅	188	341	529	40,16 %
Total:	516	801	1317	100 %

litera Explicarea Deosebirilor Constatate**

- A** T: ovalul minusculei *a* este mult mai rotunjit în partea sa superioară din stânga decât pe harta C unde ovalul este ținut spre dreapta.
T: există două tipuri diferite de *A* (de tipar și de mână).
^A toate aceste litere sunt litere de tipar.
- Æ** C: nu există această literă. Deci, nu există posibilitate de comparație.
- B** T: minusculele *b* nu are bucla depasantei superioare spre deosebire de aceeași literă pe harta C.
T: există 3 feluri distincte de majuscule *B* dar diferențele de construcție față de unica majusculă *B* existentă pe C sunt uriașe. Majuscula *B* de pe T este chiar un idiotism grafic.
- C** C: minusculele *c* s-a folosit o singură dată și a fost asimilată cu *c*.
C: majuscula *C* este prelungită în zona ei inferioară și conține următoarea literă în interiorul ei (idiotism grafic).
- D** C: se folosesc mai multe tipuri diferite de litere *d* / *D* la începutul cuvintelor (caz de poliformism literal). În cazul minusculei *d* există chiar două tipologii diferite în cazul variantei gotice. Aceasta este folosită uzual ca și majusculă pe C spre deosebire de T unde nu întâlnim niciodată acest aspect particular.
T: majuscula *D* este un idiotism grafic fiind construită cu totul particular: partea secundară a depasantei superioare debutează cu o croșetă și se intersectează la 2/3 din înălțimea literei cu zona superioară a buclei depasantei superioare care se termină și ea cu o croșetă accentuată.
- E** Literă simplă cu posibilități de variație limitată.
- F** C: există mai multe tipuri diferite de minuscule *f* la începutul cuvintelor dar nicidecum dintre ele nu are o buclă a depasantei superioare așa cum întâlnim pe harta T în cazul majorității minusculelor *f* de la începutul cuvintelor.
C: în anumite cazuri, depasanta inferioară a minusculei *f* se termină cu o linie orizontală fiind vorba de un idiotism grafic niciodată găsit pe T.
T: există două tipuri diferite de minuscule *f*. Într-una din tipologii, depasanta inferioară a minusculei *f* are un semicerc în partea sa secundară.
- G** T: există două tipuri specifice și diferite de minuscule *g* folosite în interiorul cuvintelor. Bucla depasantei inferioare a uneia dintre tipologii este chiar un oval care se închide în partea sa superioară. A doua tipologie are terminația depasantei inferioare un semicerc.
C: în majoritatea cazurilor există o buclă a depasantei inferioare la minusculele *g*.
T: majuscula *G* are depasanta inferioară mult mai rotunjită și mai mare comparativ cu partea esențială a literei din zona superioară decât corespondentul pe harta C. Diferențe vizibile există și pentru că depasanta inferioară se închide într-o buclă pe C spre deosebire de T unde găsim un semicerc.
- H** T: există două tipuri de minuscule *h*: cu buclă și fără buclă în zona depasantei superioare aflate la raport de 1 : 2.
C: același raport este de aproape 4 : 1.
- I** C: spre deosebire de T, majuscula *I* se continuă și în zona inferioară, sub orizontul de scriere.
- J** C, T: nu există această literă.
- K** T: chiar și în cuvânt, unde ar trebui folosite doar litere mici, se folosesc tot majuscule fapt ce reprezintă un idiotism grafic. Același fenomen se observă și în cazul uneia dintre minusculele *k* de pe C.
C: există două tipuri diferite de minuscule *k*.
T: majuscula *K* are bastonată dreaptă spre deosebire de aceeași literă de pe C a cărei bastonată este rotunjită spre dreapta în partea sa superioară și spre stânga în partea sa inferioară. La începutul cuvintelor, partea superioară a acoladei la majuscula *K* pe T are o formă convexă și se înalță până la nivelul bastonatei spre deosebire de C unde are o formă concavă și este mult mai mică.

litera Explicarea Deosebirilor Constatate

- L** T: există două tipuri diferite de majuscule *L* la începutul cuvintelor dar nici care dintre ele nu se termină cu o buclă a părții secundare în zona superioară precum pe *C*.
Punctul incipient al majusculei *L* este la stânga pe *C* și la dreapta pe *T*.
T: minuscula *l* nu are buclă a depasantei superioare spre deosebire de aceeași literă pe harta *C* care are întotdeauna buclă.
- M** ^M toate aceste litere sunt litere de tipar.
Pe ambele hărți, minuscula *m* are și rol de majusculă.
C: minuscula *m* din debutul cuvintelor are întotdeauna prima gramă supraînălțată în zona superioară (față de partea superioară a celorlalte grame) spre deosebire de aceeași literă pe harta *T* care are ultima gramă supraînălțată față de primele două grame.
- N** ^N toate aceste litere sunt litere de tipar.
C: există două tipuri distincte de majuscule *N* dar se întâlnește și minuscula *n* pe post de majusculă.
T: minuscula *n* din debutul cuvintelor are întotdeauna prima gramă supraînălțată (față de partea superioară a celorlalte grame) spre deosebire de aceeași literă pe harta *T* unde ambele grame sunt la același nivel.
- O, Ö** C: ovalul majusculei *O* este mai alungit decât pe *T* unde este aproape perfect circular.
- P** ^P 4 litere sunt litere de tipar și doar una este de mână.
C: depasanta inferioară a minusculei *p* se termină cu o codiță spre dreapta (idiotism grafic) iar ovalul se leagă de litera următoare spre deosebire de *T* unde ovalul se închide într-un cerc.
- Q** C: nu există această literă. Deci, nu există posibilitate de comparație.
- R** ^R litera este de tipar.
- S** T: s-au folosit două tipuri diferite de *s*.
C: s-au folosit două tipuri diferite de *S*, *s*.
- T** ^T 4 litere sunt litere de tipar.
T: zona inițială a părții secundare din stânga a barei majusculei *T* este un croșet accentuat, îndreptat în jos și spre interior. Zona finală a părții secundare se termină cu un croșet îndreptat în sus.
Depasanta superioară este înclinată accentuat și se termină tot într-un croșet.
C: bara majusculei *T* începe cu un punct iar depasanta este doar puțin oblică și se termină într-o talpă orizontală de dimensiuni mici.
Punctul de tangență dintre bara și bastonata minusculei *t* este localizat în ambele cazuri în aceeași zonă (partea superioară a zonei mediane ori în partea inferioară a zonei superioare).
- U** Literă simplă cu posibilități de variație limitată.
- V** T: ^V toate literele sunt de tipar.
- W** T: s-au folosit două tipuri diferite de majuscule *W*. Una dintre ele este un idiotism grafic datorită modului de construcție a primului braț la fiecare *V* folosindu-se cifra 3.
C: s-au folosit două tipuri diferite de majuscule *W*.
Există diferențe notabile între aceste patru tipuri de litere.
- X** C, T: nu există această literă.
- Y** C: nu există această literă. Deci, nu există posibilitate de comparație.
- Z** Nu există posibilitate de comparație.

****** Nu s-au luat în considerare majusculele de tipar existente pe harta *T* pentru că acestea nu au corespondent pe harta *C*.

Observații Generale:

- pe harta *T* există doar două **cifre: 1 și 5**.

Datorită faptului că **1** este scris extrem de mic pe harta *C*, se poate analiza grafic doar cifra **5**. Aceasta este extrem de vizibilă fiind folosită chiar la definirea scărilor celor două hărți care compun harta *T*. Cifra **5** este construită grafic cu totul particular -în loc să fie o linie orizontală, bara de sus este aproape un semicerc perfect- și este identică pe ambele hărți fiind identică și cu felul în care este scrisă pe o altă hartă -Buda / Ofen¹⁴²- semnată Johann Philipp von HANNENSTEIN. Probabil că și din această cauză Alfons SCHÄFER a presupus că Johann Philipp von HANNENSTEIN ar putea fi autorul hărții *T*. Mai apoi KISARI BALLA György a preluat neglijent și necritic această presupunere, pe care a transformat-o în certitudine, indicându-l, fără nici un dubiu, pe Johann Philipp von HANNENSTEIN drept autor al acestei hărți.

Dar "o singură caracteristică, chiar și individuală, nu poate, prin ea însăși, să fie unica bază a identificării (Ordway HILTON)."143

- pe **C** nu există cuvinte scrise numai cu majuscule.
- pe **C** abrevierile, scara hărții precum și o locație de pe hartă sunt notate cu un scris diferit. De aceea, acest text¹⁴⁴ a fost ignorat în cadrul expertizei grafice.
- pe cele două hărți există un număr total de **1317** litere, din care 516 (39,18 %) sunt pe harta **T**.
- există un fond îndestulător de consistent de litere (406) pe harta **T** care permit efectuarea unei expertize grafice pentru că acestea acoperă consistent alfabetul atât în cazul literelor mari cât și în cazul literelor mici.
- doar **172** de litere din total de 1317 (13,06 %) **nu pot fi comparate** pentru că nu au un corespondent. 110 (64 %) dintre acestea aparțin hărții **T**.
- compararea a nu mai puțin de **439** de litere (33,33 %) a fost **neconcludentă**.
- doar **177** de litere (13,44 %) de pe cele două hărți **seamănă**. Dacă vom considera că în acest total avem 110 litere simple (*c, i*), a căror variație posibilă este oricum limitată, procentul literelor care seamănă se reduce la doar 5,1%.
- **529** de litere (40,16 %) **nu seamănă** una cu cealaltă.

Concluzie statistică¹⁴⁵: numărul literelor care nu seamănă una cu cealaltă este de 3 ori mai mare decât numărul literelor care seamănă¹⁴⁶.

Această concluzie statistică este chiar întărită dacă, în cadrul aceleași metode signalitice, **schimbăm unghiul de abordare** al analizei. Cele 56 de litere mari și mici analizate se află pe cele două hărți în două situații specifice: la începutul cuvântului ori în interiorul cuvântului¹³⁹. De aici rezultă **112** situații distincte. Analiza arată că acestea sunt împărțite astfel:

- există **5** situații în care **literele seamănă** unele cu altele,
- în **77** de situații rezultatul este **irelevant**, pentru că nu există posibilități de comparare,
- în **7** situații avem un rezultat **neconcludent**,
- în **23** de cazuri **literele nu seamănă**.

Deci, numărul situațiilor în care literele nu seamănă este de 4,6 ori mai mare decât numărul situațiilor în care literele seamănă.

Din coroborarea tuturor acestor aspecte, opinez¹⁴⁷ că **Johann Philipp von HANNENSTEIN nu este autorul hărții Trans-Tisiensis**.

CONCLUZII

Denumirea de Banat (de Timișoara) a fost folosită pentru prima dată în 1685. Ea se află înscrisă pe *Carta Trans-Tisiensis* care se află depozitată la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe, DE. Această hartă militară a fost în posesia Casei de Baden-Baden și a fost folosită în timpul Marelui Război contra Otomanilor 1683-'99. Sunt ferm convins că extensive și migăloase cercetări viitoare pot clarifica chiar și ultimul mister al acestei hărți prin identificarea autorului ei, cel care este probabil adevăratul naș al denumirii Banatului.

Sorin FORȚIU

Spl. Nicolae Titulescu

nr. 10A, sc. B, ap. 28

TIMIȘOARA - 300158

Tel. / Fax: (004)0256.491181

E-mail: mbusiness@banat.ro

Web: <http://www.banat.ro>

ABREVIERI

C = harta insulei dunărene *Csallóköz* / (*Große*) *Schütt* (Insel) / *Velky Žitný* (ostrov)¹²⁹

c = literă în interiorul cuvântului sau în poziție finală (la sfârșitul cuvântului)

d = literă în debut (la începutul cuvântului)

h = hartă

i.e. = id est (l.l.) / *asta este* sau *în alte cuvinte*

înc. = început

l.g. = în limba germană

l.l. = în limba latină

l.m. = în limba maghiară

n.m. = nota mea

NN = Nomen Nescio (l.l.) = nume necunoscut

nr. = numărul

p. = pagini

sf. = sfârșit

s.m. = sublinierea mea

T = harta Trans-Tisiensis / Tiszántúl

tr.m. = traducerea mea

≈ = seamănă

ø = nu seamănă

? = neconcludent

≠ = irelevant; nu există posibilități de comparare

* = născut

† = decedat

RO, HU, BG, CZ, DE, HR, RS, SK, UA = abrevieri standardizate ale numelui unor țării.

NOTE

1. azi, Sremski Karlovci, RS.

2. Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI / Marsili / Marsilly / Marsily / etc. [* 10.07.1658, Bologna; † 1.11.1730, Bologna].

3. Acest studiu face parte dintr-o carte, aflată încă în lucru sub titlul provizoriu *Ban(i) & Banat. Istorie și Etimologie*, în care se vor oferi toate informațiile și detaliile necesare pentru a creiona corect și complet imaginea evoluției denumirii regiunii în ultima parte a secolului XVII precum și apariția / încetățenirea denumirii de Banat.

4. Kisari Balla, nr. 52, 191, 310 și nr. 99, 212, 358.

n.m.: nr. 52, 191, 310 înseamnă că harta nr. 52 este descrisă la p. 191 și publicată la p. 310 în cartea lui KISARI BALLA György, *Marsigli tábornok térképei / La mappe del generale Marsigli*, Budapest, 2005, Kanizsai Nyomda Kft., 540 p., ISBN 963 460 761 6.

5. Stoye, 67: *DUCATO DI WILAK / Ó D'SIRMIO* / harta regiunii *Sirmium* (latină) / *Srem* (sârbă) / *Srjem* (croată) / *Syrmia* (engleză) / regiune situată între râul Sava și Dunăre.

6. Hfk.⁷ Bd⁷ VI Nr.⁷ 42; Glaser, nr. 50; Schäfer, 220, Inventar⁷ nr. 1188; Kisari, nr. 53, 69, 312: *um 1689, Vlasca*. Este această hartă nesemnată o hartă Marsigli?

7. Hfk. = Hausfideikomiß (l.g.) = Nagyhercegi hitbizomány (l.m.) = fideicomisul⁴² Marelui Duce.

Bd. = Band (l.g.) = volum.

Nr. = numărul hărții.

Gl. = Glaser-katalógus / Katalog von Lajos GLASER

Prin "Inv." (Inventar nr.) = Karlsruhe katalógus / Katalog von Karlsruhe, Kisari identifică și indică numărul corespondent al hărții oferit de Schäfer.

8. Stoye, 70: *Mappa di Servia, Bosnia, Bulgaria, Walacai*

9. Kisari Balla, nr. 106, 215, 365.

10. Hfk. Bd VI Nr. 50; Glaser, nr. 57; Schäfer, 226, Inventar nr. 1222; Kisari, 62, 74, 321: 1697, *Banatos Temisvariensis*, autor necunoscut.

Hfk. Bd II Nr. 3; Glaser, nr. 5; Schäfer, 227, Inventar nr. 1224; Kisari, 5-6-7, 38, 265: 1697 (?), *Banatos*, autor necunoscut.

11. Hfk. Bd VI Nr. 51; Glaser, nr. 58; Schäfer, 226, Inventar nr. 1223; Kisari, 63, 74, 322:

1697, *Banatos*, autor necunoscut.

12. Cele **trei** hărți definite la notele 10-11 se află depozitate la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe și au drept sursă de proveniență filiera Baden-Baden.

În fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria din Bologna, IT se află depozitate nu mai puțin de **opt** hărți care conțin denumirea de *Banatos* (*Temisvariensis*) și sunt dateate 1693-'99. Aceste hărți il au drept autor pe (sau au aparținut lui) Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI.

13. Nu este nimic neobișnuit ca, încă și în sec. XVII, să se folosească litera **V** în loc de **U**.

14. Hfk. Bd VI Nr. 10; Glaser, nr. 25 a-b, 23; Schäfer, 217-218, Inventar nr. 1175; Kisari, nr. 26, 51-52, 285.

15. ibidem: "*um 1687, Banatos Temisvariensis pars*".

16. Dr. GLASER Lajos / Ludwig GLASER [* 30.03.1903, Rétság; † 1944(?), Gombos]; geograf și istoric al geografiei.
 17. În acest moment nu-mi este încă foarte clar dacă Glaser a fost cel care a inventat aceste nume sau le-a preluat de la C. von Bauer, *Archivdirektors Großherzogliche Generallandesarchiv* [Schäfer, XXIX-XXX], cel care a preluat arhiva Baden-Baden din castelul de la Rastatt în 1824 și care este autorul primului *Kartenrepertorium*.

Glaser, nr. 25, 23:

"a) *Tiszántúl* térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig (l.m.). — Karte (l.g.) *Transtibisciens* (l.l.).

b) *Nagyvárád környékének térképe* (l.m.). — Karte der *Umgebung von Nagyvárád* (l.g.)."

18. Sunt două denumiri pentru că harta este formată, de fapt, din două hărți distincte; cea mare care reprezintă o parte din regiunea Partium și harta mică care este centrată și prezintă mai în detaliu regiunea din apropierea cetății Oradea. Pentru detalii, vezi secțiunea **Conținut**.

19. Schäfer, 217; Kisari, nr. 26, 51, 285.

Kisari oferă și formele greșite, din punct de vedere al gramaticii limbii latine, *Transtibiscien* [Kisari, nr. 26, 51] și *Transtibischen* [Kisari, nr. 26, 285].

20. *trans* (l.l.) = peste, dincolo.

21. *f.* este o abreviere pentru flumen sau fluvius (l.l.) = apa (curgătoare), râu, fluviu, torent.

22. Varianta *Tisia* este folosită de Iordanis [*De Origine Actibusque Getarum*, V, 33], *Tibisis* se găsește la Herodot [Melpomene, 49], versiunea *Pathissus* este utilizată de Pliniu cel Bătrân [*Naturalis historiae*, Liber 4, 80] iar *Parthiscus* de Ammianus Marcellinus [*Rerum gestarum*, Liber XVII, 13, 4].

23. Lista lor este extrem de lungă și are reprezentanți de-a lungul ultimelor patru secole. Acum un secol, PECZ Vilmos a încercat să clarifice această situație pentru cultura maghiară în *Ókori Lexikon* [vol. I-II, Budapest, 1902-'04]: "**Tibiscus** a Duna mellékfolyója, melyet már Herodotus (4, 49) Τιβίσις alakban ismer, csakhogy hibásan azt mondja róla, hogy a Haemus hegységéből északi irányban folyva ömlik az Isterbe. Ptolemaeus-tól (3, 8, 1) a Τιβίσχος Dacia nyugati oldalán a Metanasba lazýges határa, s mert a Tiszát nem említi, lehetséges, hogy azzal összetévesztette. Két más forrásban (Ravennas Geographus, 4, 14 és Jordanes Getica / De origine actibusque Getarum, 34) mindkettő külön van említve, még pedig *Tibisia* (a hogy a Tibiscus nevezik) közvetlenül a *Tysia* (Tisza) mellett Keletre. Azt különben, hogy a Tibiscus a mai *Temes* folyó neve volt, legjobban igazolja Tibiscus helység fekvése a Temes és Bisztra összefolyásánál."

Dar, din păcate, chiar și azi se face încă această falsă identificare Tibiscus = Tisza chiar pe Web Site-ul "Departamentului de Cartografie și Geoinformatică" al Universității "Eötvös Loránd" din Budapesta:

<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/szkdolg/kzsolt/tema/htm/tabumagy.htm>

Să mai notăm aici că și Marsigli folosește constant pe hărțile sale forma greșită *Tibisco* ca denumire pentru râul Tisza și acest fapt nu este de mirare pentru că această confuzie Tibiscus = Tisza s-a propagat pe filiera cartografilor italieni și germani și ea provine din chiar interpretarea informațiilor din *Cosmographia / Geographia* lui Claudius Ptolemaeus Pelusiensis.

24. Glaser, nr. 25 a), 23; Schäfer, 217; Kisari, nr. 26, 51, 285.

25. În limba latină pentru râul **Tisza** / Tisa avem numele propriu **TISIA**. **TISIA** are rădăcina **TIS-** și terminația **-IA** uzuală pentru feminin nominativ singular. În momentul în care combinăm rădăcina **TIS-** cu terminația corespunzătoare pentru adjectiv nominativ singular **-IENS**, rezultatul este **TISIENS** de unde obținem *Carta Trans-Tisiensis* pentru denumirea corectă a hărții.

Trans-Tisiensis trebuie neapărat scris cu cratimă pentru că altfel, datorită multitudinii de consoane (TR-NST-S), cuvântul riscă să devină neinteligibil și nepronunțabil.

26. În fapt, harta prezintă doar partea centrală și de sud a regiunii **PARTIUM**. **Partium** este (l.l.) "genitivul plural al substantivului *pars*, -tis, folosit ca nominativ singular; ... însemnând "părți-anexă", "părți dependente de", "părți ținând de ...", conform Antonius BARTAL, *Glossarium mediae et infimae letinitatis regni Hungariae*, Teubner, Leipzig, 1901, p. 473" [Skultéty, 109].

Ca nume al unei regiuni, Partium a fost "inventat" de Tratatul de la Speyer (16.08.1570) dintre SZAPOLYAI János Zsigmond / Ioan Sigismund ZÁPOLYA [* 7.07.1540, Buda; † 14.03.1571, Alba Iulia] și Maximilian II [* 31.07.1527, Wien; † 12.10.1576, Regensburg]. Cu această ocazie, Ioan Sigismund a primit titlul de "Ioannes, serenissimi otim Ioannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. filius, Dei gratia princeps Transsylvaniae ac partium regni Hungariae / Ioan, fiul serenissimului Ioan, regele de odinioară al Ungariei, Dalmației, Croației etc., prin harul lui Dumnezeu principele (n.m. imperial / Fürst) Transilvaniei și al părților regatului Ungariei".

Fiecare istoric înțelege altceva prin întinderea inițială a Partiumului: de la "comitatele Crasna, Solnocul de Mijloc și Zărand" [Skultéty, 109] la "comitatele așezate între Tisa și voievodatul Transilvaniei: Békés, Arad, Cenad, Zărand, Solnocul Exterior, Bihor, Crasna, Szabolcs" și "regiunile din nord-vestul voievodatului Transilvaniei: Satu Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureș, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén" [Feneșan, 49], până la "les regions designees sous le terme de Partium («Partes regni Hungariae»): le Banat, les comitates situés entre la Tisya et la Transylvanie (Csanád [Cenad], Arad, Zaránd [Zarand], Békés, Külső-Szolnok [Solnocul Exterior], Bihar [Bihor], Kraszna [Crasna], Szabolcs ...) et ceux du nord-est (Szatmár [Satu Mare], Közép-Szolnok [Solnocul de Mijloc], Máramaros [Maramureș], Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén ...) [Berindei, 29]. Mihnea BERINDEI și Gilles VEINSTEIN doar citează necritic în lucrarea lor din LUKINICH Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában: 1541-1711*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918, 646 pagini. Pentru că un lucru este sigur, **Banatul nu a aparținut niciodată Partiumului!**

Regiunea Partium s-a micșorat de-a lungul timpului. În 1733 mai cuprindea doar comitatele Zaránd, Solnocul de mijloc, Crasna, regiunea Chioarului și orașul Zalău.

PARS = parte, porțiune, fracțiune (l.l.).

27. care acoperă teritoriul a peste 20 de țări europene: Germania, Belgia, Bulgaria, Cehia, Croația, Franța, Grecia, Malta, Italia, Luxemburg, Olanda, Austria, Polonia, România, Rusia, Elveția, Serbia, Slovacia, Slovenia, Spania, Ungaria, etc.
28. Schäfer, IX.
29. cunoscut și drept Războiul Ligii Sfinte / Der Grosse Türkenkrieg / Szent Liga törökellenes háborúján / the War of the Holy League / The Great War on the Turks.
30. Hermann, Markgraf von Baden-Baden [* 12.10.1628, Baden-Baden; † 2.10.1691, Regensburg] a fost destinat inițial unei cariere preoțești dar a intrat în serviciul militar al imperiului fiind:
- 1671-'78: general imperial în campaniile războiului olandez împotriva Franței pe Rin, Holzheim, Mühlhausen, Türkheim din Elsaß, Hagenau, Philippsburg.
- 1677: comandant în Straßburg.
- 1681: *Hofkriegsratspräsidenten* / președintele Consiliului de Război, instituție care din 1848 se va numi Ministerul de Război.
- 1687: este numit guvernator al orașului Raab / azi, Győr, HU.
- Contele Hermann a îndeplinit și numeroase misiuni diplomatice iar în opinia unui diplomat francez contemporan, el era "un homme pesant tant par sa grosse corpulence que par son génie".
- Moare fără urmași și întreaga sa avere -inclusiv peste o sută de trofee turcești- este moștenită de nepotul său, Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden.
- Mai multe informații despre el se pot obține din monografia lui Christian BEESE, *Markgraf Hermann von Baden (1628-1691). General, Diplomat und Minister Kaiser Leopolds I*, Verlag Kohlhammer, 1997, 332 Seiten, ISBN 317011185X.
31. Ludwig Wilhelm I, Markgraf von Baden-Baden sau margrave Lewis William of Baden-Baden / Louis William Baden / Baden Lajos / Töröklajos / Türkenlouis / Turkish Louis / *păvăza imperiului ori regele roșu* după cum îl porecliseră otomani deoarece era întotdeauna îmbrăcat într-o tunică roșie extrem de vizibilă pe câmpul de luptă.
- [* (8?)18.04.1655, Hôtel des Soissons, Paris; † 4.01.1707, Rastatt]
- 1689-'92: conducător suprem al armatei imperiale pe frontul otoman.
- 1696: candidează la coroana Poloniei dar nu întrunește numărul necesar de voturi.
- luptă în Războiul de Secesiune Spaniol (1701-'14) unde cucerește Landau (septembrie 1702) și câștigă bătălia de la Schellenberg (2.07.1704).
- Mai multe amănunte despre activitatea lui Ludwig Wilhelm pe frontul otoman sunt disponibile în secțiunea **Cronologie**.
32. Schäfer, XII.
33. În paragraful IV al introducerii la cartea sa, Alfons SCHÄFER explică că este posibilă o diferențiere **exactă** între cele două linii principale de proveniență ale hărților: Baden-Baden și Baden-Durlach [Schäfer, XXXI-XXXIII, XXXVII].
34. Friedrich VII "Magnus", Markgraf von Baden-Durlach
[* 23.09.1647, Uckermunde, Pommern, Prussia; † 25.06.1709, Karlsburg Bei Durlach, Karlsruhe, Baden]
Karl Gustav, Markgraf von Baden-Durlach
[* 27.09.1648, Uckermunde, Pommern, Prussia; † 24.10.1703, Pforzheim, Karlsruhe, Baden].
35. cunoscut și drept Războiul Marii Alianțe, Războiul Ligii de la Augsburg, Războiul Succesiunii Engleze sau Războiul de Nouă Ani (toamna 1688-'97) dintre Franța și Liga de la Augsburg formată la 9.07.1686 de Leopold I, prinții protestanți germani, Spania și Suedia.
36. Karl Friedrich, Markgraf von Baden-Durlach [* 22.11.1728, Karlsruhe; † 10.06.1811, Karlsruhe].
37. Philipp, Freiherr RÖDER von Diersburg [* 3.07.1801, Lahr; † 27.07.1864, Lichtenthal bei Baden-Baden]; *Des Markgrafen Ludwig von Baden Feldzüge wider die Türken*, Karlsruhe, 1859, 2 Bände.
38. Friedrich von WEECH [* 16.10.1837, München; † 17.11.1905, Karlsruhe].
39. Glaser, 6-8.
40. Acesta este doar un rezumat al informațiilor oferite de Schäfer, I-XXXIX și Glaser, 6-10.
41. Glaser, 23 (exact ca în carte):
"A nagyhercegi házi hitbizomány térképgyűjteménye. (*Kartensammlung des grossherzoglichen Haus-Fideikommisses*).
A.) Kötetenként rendezett gyűjtemény. (*Nach Bänden geordnete Sammlung*).
VI. kötet. — VI. Band.
Magyarországi és erdélyi térképek. — (*Pläne aus Ungarn und Siebenbürgen*).
25. 10. Sine T. & Nau.
- a) *Tiszántúl* térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig / Karte *Transtibisciens*
Di : 235x215 ; Ms : 15 óra (Stunden) = 75 mm., orb.-ven.
- b) *Nagyvárad környékének* térképe / Karte der *Umgebung von Nagyvárad*
Di : 205x140 ; Ms : 5 óra (Stunden) = 94 mm., in form. vexill.
D : sec. R. cca 1687 ; col. pict.-lin. pap. ; Or : S, sine gr., exper.; orogr. 1, silva 4, vinea 1, palus v.; inscr. curs. Lm."
- Explicația abrevierilor folosite de Glaser este:
- T. = titulus (l.l. -n.m.) / cim (l.m. -n.m.) / Titel (l.g. -n.m.)
- Nau. = nomen auctoris / szerző neve / Name des Verfassers
- Di = Dimensio interiorum / belvilágméret / Grösse der Bildfläche (d. Spiegels)
- Ms. = mensura / mérték / Masstab
- orb.-ven. = orbe ventorum / szélrózsával / mit Windrose
- in form. vexill. = in forma vexillo simili / lobogószerű keretben / in fahnenartigem Rahmen
- D = datum / kelt / Datum

sec. R. = secundum Repertorii (după repertoar, inventar, index - tr.m.) / a repertórium szerint / dem Repertorium nach
cca = circa (tr.m.)

col. = coloratus / színes / farbig, gefärbt

pict. = pictura / festés / Malerei

pap. = papzro / papiron / auf Papier

Or = orientatio / orientáció / Orientierung

S = meridies / dél / Süd

sine = nélkül / ohne etw

gr. = graduum rete / fokhálózat / Gradnetz

exper. = experientia / tapasztalt alapján / nach Erfahrungen

silva = pădure (tr.m.)

vinea = vie (tr.m.)

palus = baltă, mlaștină, apă stătătoare (tr.m.)

v. = viridis / zöld / grün

inscr. = inscriptio / scriere (tr.m.)

curs. = kurziv, irott / Kursiv-, geschrieben

Lm. = litteris mixtis / vegyes betűkkel / mit gemischten Buchstaben

Din păcate, nu sunt explicate și abrevierile *lin.* și *orogr* folosite de Glaser.

42. fideicomis = (juridic) dispoziție testamentară prin care testatorul dispune ca moștenitorul său legitim să remită unei terțe persoane averea pe care o lasă [MDA, 413].

43. număr de ordine a lui Glaser.

44. numărul din arhivă.

45. Schäfer, 217-218 (exact ca în carte):

"Rumänien.

ohne Titel [Karte Transtibisciens]

ohne Datum [um 1687] / ohne Verfasser [J. Ph. v. Hannenstein (sic!)]⁴⁶ / lateinisch und italienisch /

15 Stunden = 7,5 cm [1 : 1000000] / 21,5 x 23,5 cm / Windrose / Orientierung: S.

Kartenrand: Apuseni-Gebirge [Rum.] — Theiss.

Nebenkarte: Umgebung von Großwardein (Oradea) mit Bihar (Bihared).

5 Stunden = 9,4 cm [1 : 260000] / 14 x 20,5 cm / Orientierung: S

Im übrigen wie Hauptkarte.

Papier — Koloriert Federzeichnung / Flüsse und wichtigste Orte eingezeichnet / Gebirge bildhaft

(Maulwurfshügelmanier).

Provenienz: Baden-Baden

Hfk. Bd. VI Nr. 10 1175"

46. Aici, la hartă cu nr. de inventar 1175, există o greșeală făcută de Alfons SCHÄFER prin felul în care scrie / *ohne Verfasser* [J. Ph. v. Hannenstein / lateinisch ... pentru că nu închide în niciun fel paranteza dreaptă după *Hannenstein*. Astfel, el ne obligă să ne întrebăm dacă aici lipsește (sau nu) un semn al întrebării; dacă el, Schäfer, este sigur (sau nu) că autorul hărții este "J. Ph. v. Hannenstein".

În alte părți ale cărții sale -de exemplu, la harta Hfk Bd. VI Nr. 32, Inventar nr. 1184, p. 219 sau la harta Hfk. La Nr. 134, 2 (rot), Inventar nr. 1251, p. 231- Schäfer folosește, în primul caz, o paranteză dreaptă / *ohne Vefasser* [G. M. Visconti] / în momentul în care îl identifică fără dubiu pe autorul unei hărți nesemnate, sau, precum în al doilea caz, el doar îl presupune pe autorul unei hărți nesemnate prin folosirea unui semn al întrebării în interiorul unei paranteze drepte: / *ohne Vefasser* [Baron v. Grinthal?]/.

47. Kisari, 51-52 (exact ca în carte):

26. Tiszántúl

Hfk.⁷ Bd.⁷ VI Nr.⁷ 10.

Gl.⁴⁸ 25.

[A Tiszántúl térképe]

[1687 körül]

Rajz: Hannenstein, Johann Philipp von
Latin és olasz nyelvű térkép

15 órai járás = 7,5 cm

[1:1 000 000]

23,5 x 21,5 cm (variante Glaser)

Irányrózsa

Tájolás: Dél

A térkép kivágata:

Bihar-hegység — Tisza folyó

Színes tollrajz

Folyók, fontosabb helyek berajzolva

Hegyek képszerűen

26. Transtibiscien (sic!)

Hfk. Bd. VI Nr. 10.

Inv.⁴⁸ 1175

ohne Titel [Karte Transtibisciens]

ohne Datum [um 1687]

ohne Verfasser [J. Ph. v. Hannenstein]

lateinisch und italienisch

15 Stunden = 7,5 cm

[1: 1 000 000]

21,5 x 23,5 cm (sic! variante Schäfer)^{***}

Windrose

Orientierung: Süden

Kartenrand: Apuseni (sic! Apuseni) - Gebirge (RO)

- Theiß

Kolorierte Federzeichnung

Flüsse und wichtigste Orte eingezeichnet

Gebirge bildhaft

Vakondtúrásos domborzatábrázolás

Maros folyó

Fehér-Körös folyó

Fekete-Körös folyó

(*olota f. a fost uitat!*)

Sebes-Körös folyó

Berettyó folyó

Temesi Bánság

Partium (sic! *Partium*) (Részek)

Magyar Királyság

(sic! Magyar Királyság Részek)

Felső-Magyarország

Erdély

Melléktérkép:

[Nagyvárad környéke]

5 órai járás = 9,4 cm

[1:260 000]

20,5 x 14 cm (varianta Glaser)

Tájolás: Dél

Színes tollrajz

Folyók, fontosabb települések

Hegyek képszerűen

Vakondtúrásos domborzatábrázolás

Sebes-Körös folyó

Sebes-Körös mellékága

Berettyó folyó

Maulwurfshügelmanier

Maros Fluß (sic! *maros f.* - Muresch, Mureş)

Faer Keres f. (sic! *faerKeres f.* - Crişul Alb)

fequette Keres (sic! *fequetteKeres f.* - Crişul Negru)

(*olota f. a fost uitat!*)

Sebes Keres (sic! *SebesKeres f.* - Crişul Repede)

Bereto (sic! *Bereth f.* - Barcău)

Banatus (sic! *Banatos*)* Timisvariensis* Pars*

Dominivm* Partivm*

Regni Vngariae (sic! *Vngariæ*)

(sic! *Dominivm Partivm Regni Vngariæ*)*

Vngariae Svperior (sic! *Vngariæ Superioris Pars***)*)

Transilvaniae (sic! *Transilvaniae Pars*)*

Nebenkarte:

[Umgebung von Großwardein (Oradea, RO)]

5 Stunden=9,4 cm

[1:260 000]

14x20,5 cm (sic! *varianta Schäfer*)*

Orientierung: Süden

Kolorierte Federzeichnung

Flüsse und wichtigste Orte eingezeichnet

Gebirge bildhaft

(Maulwurfshügelmanier)

Sebes Keres (sic! *sebesKeres f.* - Crişul Repede)

Kis Keres f.

Bereth Fluß (Barcău - sic! Barcău)

Provenienz: Baden-Baden

* scris cu litere mari de tipar

** scris cu litere mari de mână

*** *varianta Glaser nu este identică cu varianta Schäfer pentru că Glaser defineşte harta prin Lungime (înălţime) X lăţime iar Schäfer o defineşte invers, lăţime X Lungime (înălţime). Ambele variante sunt corecte doar inconsecvenţa lui Kisari este la nelocul ei.*

48. KISARI BALLA György este inconsecvent pentru că îl indică pe Johann Philipp von Hannenstein drept autor al hărţii în descrierea făcută în limba maghiară dar în descrierea paralelă făcută în limba germană el specifică că harta este "*fără autor / ohne Verfasser*" şi doar presupune (prin faptul că-l trece în paranteză dreaptă) că "*J. Ph. v. Hannenstein*" ar fi autorul ei.

49. Kisari, 285: **26. Tiszántúl — Transtibischen** (sic!)¹⁹ (din păcate doar în alb-negru).

50. Nu îmi este încă foarte clar când şi de către cine a fost făcută această numerotare.

51. În timpul identificării localităţilor pe harta *Trans-Tisiensis* au mai fost consultate şi:

-harta existentă în cartea lui MEZŐSI Károly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében* (1692), Településtörténeti Tanulmányok I (szerkeszti KNIEZSA István), Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943, 370 p.

-hărţile nr. 6, 7, 12, 13 şi 14 din lucrarea lui HERNER János (DURO Gábor et al.), *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült LIPSZKY János 1806-ban megjelent műve alapján / Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum*, Szeged, 1987, 216 p., ISBN: 963-481-771-8.

-*Erdély Térkép és Helységnévtára*, scara 1:500000, Editura DIMAP, Budapest, 1995, ISBN 963-028-262-3.

-*România. Atlas turistic şi rutier*, scara 1:300000, de Vasile DRAGOMIR, Petru BULUGU, Grigore TOMA şi Gheorghe CIOBANU, Editura Flomarc, Bucureşti, 216 p., ISBN 973-96135-2-7.

-*Ungaria. Hartă rutieră*, scara 1:550000, Editura Amco Press, Bucureşti, ISBN 973-98785-0-4.

-LELKES György, *Magyar Helységnév-Azonosító Szótár*, Talma Könyvkiadó, Baja, ediţia a doua, 1998, 930 p. (+ IV + 64 de hărţi), ISBN 963 85683 1 3.

-RÁCZ Anita, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*, Debrecen, 2005, 235 p., ISBN 963 472 935 5, ISSN 1417-958X.

-HOFFMANN István, KIS Tamás (közéteszi), *Pesty Frigyes kéziratot helynévtárából 1864 Bihar vármegye*, vol. I, Debrecen, 1996, 335 p., ISBN 963 472 053 6, ISSN 0209-8156; vol. II, Debrecen, 1998, 325 p., ISBN 963 472 132 X Ö, ISBN 963 472 340 3, ISSN 0209-8156.

52. de la stânga la dreapta.

53. de sus în jos.

54. Actuala zonă a bazinului Crişul Mic - Crişul Negru - Pârâul Rătăşel este extrem de confuză pe harta *Trans-Tisiensis*.

55. Nu sunt sigur de corecta descifrare a primei litere.

56. Din poziţionarea pe hartă, dar şi din faptul că aici a existat o cetate, am putea deduce că este vorba de (Boros)Jenő / Ineu, RO.

57. după cum ar sugera informaţiile din Suciu, II, 186.

58. Șimleul Silvaniei se găsește la circa 10 km depărtare de râul Barcău.

59. Suci, II, 85: (an) 1399, (nume) Felleghaz; 1692, Feliégysz, Félegyháza.

Nu este foarte clar cum este trecută localitatea pe a doua hartă: *felittasa*, *felinasa* ori *fetinasa*. Personal, optez totuși pentru *felittasa*, formă care există și pe prima hartă.

60. földvár = cetate de pământ; localitate azi dispărută [Pesty, I, 294].

61. Berettyó folyó / râul Barcău se unește pe teritoriul Ungariei, în dreptul localității Szeghalom, HU cu Kis Kőrös folyó / râul Crișul Mic iar apoi, după doar câțiva kilometri, se unește cu Sebes Kőrös folyó / râul Crișul Repede și după încă alți câțiva kilometri se unește cu Kőrös folyó, râu care a luat naștere din unirea Fehér-Kőrös folyó / râul Crișului Alb cu Fekete-Kőrös folyó / râul Crișul Negru în dreptul localității Szanazug, HU.

62. Sunt mai multe sate cu numele *Totfalu* / *Tothfalu* în Partium [vezi Suci, II, 203; Păulești, Sârbi]. Din poziționarea pe hartă -localitatea este situată în dreptul localității *Wascherbel* / Oșorhei(u) dar în partea de nord a râului *sebeskeres* / Crișul Repede spre deosebire de *Wascherbel* / Oșorhei(u) care este la sud de Crișul Repede- cred că este vorba de **Husasăul de Criș**, localitate care în 1692 [Mezősi, 102; Suci, I, 298] este denumită *Olah-Vifalu* (corect, *Uifalu* / Sat Nou) sau *Oláhújfalu* [Mezősi, h]. Dacă am dreptate, atunci pe această hartă se face o confuzie între *tot* / *toth* / slovac (l.m.) și *olah* / român (l.m.). Dar această confuzie se regăsește și pe o altă hartă nesemnată referitoare la cetatea Oradea datată *um 1685* [Hfk. Bd. VI Nr. 15a; Glaser, nr. 30a, 23; Schäfer, 240, Inventar nr. 1309; Kisari, nr. 31, 55, 290]. Neavând deocamdată o rezolvare satisfăcătoare, această problema rămâne deschisă.

Nu poate fi vorba de *Tóttelek* / Hegzköztöttelek / Tăutelec, RO pentru că această localitate nu se află în preajma râului Crișul Repede.

63. Suci, II, 22: 1391, Wasarhel; 1587, Vasarhel; 1599, Vasarhely; 1692, Vásárhely.

64. Pesty, II, 512-515.

65. Suci, II, 183: 1291, Tamasy; 1333, Thamasi; 1599, Thamassi; 1692, Tamassy, Tamassi.

61. apud Mezősi, h.

66. Schäfer, 218: *Provenienz*³³: *Baden-Baden*.

67. Allgemeine Geschichte (III, 7), *Deutsche Geschichte vom westfälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich's des Grossen 1648-1740*, vol. 2, Berlin, 1893; 33.

68. Stoye, 38-39.

69. Stoye, 38-39. Pentru a ne da seama de calitatea acestor experți, să menționăm doar că, fără studii și fără nici cea mai mică experiență în acel moment, Luigi Ferdinando MARSIGLI era nominalizat al 18-lea pe această listă.

70. Stoye, 51: "*It was the first occasion (în August 1687 -n.m.) that he (Marsigli -n.m.) confronted on this scale the problems of the Danubian topography, ... with no usable maps (s.m.)*".

71. Pentru toate localitățile s-au folosit numele uzitate actualmente în țara în care aceste localități se află.

Deci, *Wien* și nu *Viena*.

72. Leopold I Habsburg [* 9.06.1640, Wien; † 5.05.1705, Wien]; împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

73. azi, localitate în Austria.

74. Antidius / Antide DUNOD [*~1640, Saint-Claude; † 3.09.1696, Praga]; iezuit burgund și diplomat.

75. TELEKI Mihály [* 1634, Oradea; † 21.08.1690, Zărnești]; din 1675 cancelar al Transilvaniei; în 1685 a fost ridicat de Leopold I la rangul de conte Teleki de Szék.

76. Carol V, duce de Lorena sau Charles Léopold Nicolas Sixte, duc de Lorraine (Lotharingia / Lothringen) & Bar (Barrois) [* 3.04.1643, Wien; † 18.04.1690, Wels]; comandantul armatelor imperiale pe frontul otoman între 1683-'87.

77. THÖKÖLY Emericq [* 25.09.1657, Kežmarok; † 13.09.1705, Nicomedia]; conte; conducător al luptei curuților maghiari contra dominației Casei de Austria; "crai" al Ungarie de Mijloc; este ales principe al Transilvaniei la 15.09.1690 de Dieta de la Cristian, jud. Sibiu.

78. Nu am reușit să-l identific exact pe acest *general SCHULZ*. Probabil este vorba de Johann Valentin, Graf SCHULZ (Schultz); în 1676 Generalfeldwachtmeister iar mai apoi General de Cavalerie.

79. Giovanni Federico Antonio Ambrosio VETERANI [* 1630('43, '50?) Urbino; † 21.09.1695, lângă Lugoj];

în 1682 formează un regiment de cavalerie pe care îl va comanda cu gradul de colonel; din septembrie 1685 este general maior de artilerie; 1687-'88 comandant al trupelor imperiale în Transilvania; pe 18.07.1688 este numit general de divizie; în 1691 este însărcinat cu conducerea operațiunilor militare în Banat; la 17.05.1694 este ridicat la gradul de feldmareșal.

80. Contele Aeneas / Aeneo Sylvius de CAPRARA [* 1631; † 3.02.1701, Bologna]; mareșal; vice-președinte al Consiliului de Război imperial.

81. Antonio CARAFA / CARAFFA [* 14.08.1646, Napoli; † 9.03.1693, Wien]; din 1665 în slujba Casei de Austria; din 1680 general; 1686 feldmareșal și conte al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană; din 1686 comandant al oștilor imperiale din Ungaria Superioară.

82. Claude Florimond (Claudius Florimund -l.l.), conte MERCY d'Argenteau

[* ~1666, Martin-Fontaine, lângă Longwy / Lorraine, France; † 29.06.1734, Crocetta, lângă Parma, Italia]; ucis în luptă a fost înmormântat în catedrala Reggio Emilia; din 1682 în serviciul Casei de Austria; feldmareșal; primul guvernator militar și civil al Banat între 1716-'33.

83. Donat(us) Johann, Graf HEISSLER / Heißler von Heitersheim / Heidersheim / Heitershelmb

[*~1645, Pfalz(?); † 31.08.1696, Banat]; în 1687 căpitan general al gărzii imperiale și colonel; în 1688 este numit comandant al trupelor imperiale din Transilvania; pe 20.12.1688 primește aprobarea să recruteze un regiment în Bohemia pe propria sa cheltuială; mareșal; moare în luptele pentru ocuparea cetății Timișoara.

84. La sfârșitul secolului XVII, comitatul Bihor era cu circa 25% mai mare decât actualul județ Bihor întinzându-se până aproape de aliniamentul Gyula - Szeghalom - Püspökladány - Debrecen.
85. APAFI Mihály I [* 3.11.1632; † 15.04.1690, Făgăraș]; din 14.09.1661 principe ales al Transilvaniei și *Regni Hungariae Partium Domino et Siculorum comite*.
86. Alvinczi, I, 37-38.
87. Bayburtlu Kara Ibrahim Pașa a fost mare vizir otoman între 15.12.1683 și 18.11.1685.
88. PETNEHÁZY Dávid [* ~1645; † <1687].
89. Friedrich Siegmund, Graf SCHERFFENBERG [* 1647; † 1688, Beograd]; general de brigadă.
90. Georg Ernst Freiherr / Baron WALLIS von Karighmain [* 1637; † 6.09.1689, Mainz].
91. Maximilian (Max) II Emanuel, (Kurfürst von Bayern) Elector de Bavaria al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană [* 11.07.1662, München; † 26.02.1726, München].
92. Cunoscută și drept bătălia de la Nagyharsány sau al doilea Mohács.
93. azi, Derventa în Bosna i Hercegovina, la SV de Slavonski Brod.
94. Johann Andre / Andreas, Graf CORBELLI (Carabelli) [† 1704]; din 1689 colonel; 1691 general-major; 1694 feldmareșal; căsătorit cu o contesă Thurn-Valsassina.
95. Franziska Sibylla Augusta von SACHSEN-LAUENBURG [* 21.01.1675, Ratzeburg; † 10.07.1733, Ettlingen]; fiica ducelui Julius -Franz și a contesei Maria Hedwig Augusta von PFALZ-SULZBACH.
96. Graf Ottavio / Octavio NIGRELLI [† 1703]; general de brigadă; general de divizie și prefect al Ungariei de Sus.
97. azi, în Serbia, la 136 km S de Beograd.
98. Cr. Turc., II, 396-397: Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga vorbește aici de "*herțogul Prețlav*". Identificarea acestuia se face știind că "*Pleșlob, comandantul de oaste*" care a cucerit cetățile Niš și Vidin [Cr. Turc., II, 385] este chiar Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden.
99. Köprülüade "Fazil" Mustafa Pașa [* 1637, Köprü; † 19.08.1691, Slankamen] a fost mare vizir între 10.11.1689 și 19.08.1691.
100. Guido Wald Rüdiger, Graf STARHEMBERG [* 1657, Graz; † 7.03.1737, Wien]; fiul mareșalului Ernst Rüdiger, Graf von Starhemberg [* 12.01.1638, Graz; † 7.06.1701, Wien].
101. dar și Salankamen sau Slankamen din comitatul Szerém / Srijem Vármegye, Ópazovai jaras / Stari or Novi Slankamen / azi, (Novi) Slankamen, SR.
102. Franz Karl A., Graf AUERSPERG [* 1631; † 1699]; colonel din 1683, apoi general.
103. Siegbert, Graf HEISTER [* 1646, Kirchberg an der Raab, Steiermark; † 22.02.1718, Kirchberg].
104. cca / circa 1687 la Glaser, 234¹; um 1687 la Schäfer, 217-218⁴⁵; um 1687 și 1687 körül la Kisari, 51-52⁴⁷, 284.
105. în cadrul unei vizite de lucru la *Generallandesarchiv* în octombrie 2004; dar, la acea dată, încă nu aflasem de existența acestui inventar.
106. Este vorba de C. von Bauer, *Archivdirektors Großherzogliche Generallandesarchiv*¹⁷?
107. Schäfer, XXXV.
108. Glaser, 125-126.
109. hartă descrisă la p. 40-41, reprodusă la p. 270.
110. Hfk.⁴⁴ Bd III Nr. 4; Glaser 9; Schäfer, 240, Inventar nr. 1312.
111. Datarea este sigură pentru că în cartușul hărții se specifică că este din timpul *blockadei* cetății Oradea / i.e. noiembrie 1691 - mai 1692.
- Alfons SCHÄFER datează harta 1691/92 [Schäfer, 240, Inventar nr. 1312].
112. Ernst Friderich / Friedrich, Baron von BORGS DORFF.
112. Hfk. Bd III Nr. 7; Glaser 12; Schäfer, 241, Inventar nr. 1315.
114. Alfons SCHÄFER datează harta chiar 1692/93 [Schäfer, nr. 1315, 241].
115. Hfk. Bd VI Nr. 15a; Glaser 30a; Schäfer, 240, Inventar nr. 1309.
116. Această hartă este formată din trei părți distincte și are două cartușe. În cartușul din dreapta-sus este scris: "*Carta topographica civitatis fortalititque Varadini magni eorumque circumiacentium cum uno proiecto, quomodo blocari possent*". De aici deducem că harta a fost realizată în vederea pregătirii unei blockade. De aceea, nu înțeleg cum și de ce a fost ea datată circa 1685. Logica desfășurării ostilităților în zona Oradea ne încurajează să datăm harta mai degrabă aprilie 1690 (vezi *Cronologia*) decât circa 1685.
117. Colecția Baden-Baden conține hărți referitoare la frontul otoman care sunt dateate după anul 1692 (chiar și 1697!) și care, în mod normal, nu ar fi avut cum să ajungă în posesia lui Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden pentru că acesta părăsește teatrul de război otoman în noiembrie 1692, pentru a nu se mai reîntoarce niciodată în SE Europei. Doar cercetări viitoare vor putea clarifica această aparentă contradicție care, la prima vedere, poate avea două explicații logice: -hărțile sunt dateate greșit (foarte probabil) ori -Ludwig Wilhelm a fost "aprovizionat" constant (improbabil) cu hărți și după ce a părăsit frontul otoman.
- Într-o conversație particulară (10.12.2006), KISARI BALLA György a susținut ideea că Ludwig Wilhelm I a fost un mare iubitor de hărți iar cartografiile care lucraseră pentru el i-au furnizat constant copii ale hărților folosite în timpul Marelui Război contra Otomanilor chiar după ce el părăsise deja acest front. Argumentul invocat pentru a susține această idee nu rezistă nici chiar la o primă analiză pentru că este vorba de o hartă Marsigli datată cu certitudine 1690 [Kisari Balla, nr. 153, 237, 412]. Ori, în acest an, Ludwig Wilhelm I se afla încă pe frontul otoman. Kisari susține că este vorba de prima hartă cunoscută a regiunii Sicilia / Székelyföld / Secuimii din Transilvania. Originalul ei află în fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria din Bologna, IT [Kisari Balla, nr. 153, 237, 412] iar o copie a acesteia s-a aflat în

posesia Markgrafului Ludwig Wilhelm I fiind azi depozitată la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe, DE [Hfk. Bd. VI Nr. 11, Inventar nr. 1347; Glaser, 26, 23; Kisari, nr. 27, 52-53, 286]. Harta originală conține notele lui Marsigli prin care acesta propune lui Ludwig Wilhelm I un plan de înconjurare a lui Thököly sau alungare a acestuia din Transilvania. Aceste acțiuni au avut loc în toamna anului 1690. Știm că avem de-a face cu un original și o copie, susține Kisari, pentru că ambele hărți conțin aceeași corecție făcută de copiator: *P. Aitos* a fost modificat în *P. Oitos* (i.e. Ojtozi-szoros / pasul Oituz)- în același fel pe ambele hărți.

118. Alfons SCHÄFER mai menționează încă alte 5 hărți legate de cetatea Oradea din care 4 sunt datate *um 1688, 1691-'92, 4.01.1691, 1692.*

119. *Kays(erlichen) Principal-Commissarius.*

120. Dieta Imperială, corpul leguitor al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

121. Nu am nominalizat aici micile hărțuiele din timpul iernilor, când drumurile înghețau și acțiuni militare de mică anvenșură erau posibile.

122. este opinia lui Maximilian II Emanuel, Elector de Bavaria consemnată în jurnalul său de război la data de 13.07.1687 [Szita, 153].

123. de exemplu, localitatea Gyula pare a fi localizată foarte aproape de poalele munților.

124. vezi Mezősi, h.

125. Am avut ocazia să văd aceste hărți la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe pe 23.10.2003.

126. Pe o hartă datată "um 1687" [Hfk. Bd. VI Nr. 9; Schäfer, 218, Inventar nr. 1176], zona corespunzătoare Banatului apare ca "*parte deftermino* (sic!) *de temsuar*". În limba turcă, *defter* înseamnă registru, condică, caiet iar *defterdar* era un funcționar superior al finanțelor în Imperiul Otoman [Hațegan, 307]. Instituția otomană a *defterdarului* a fost introdusă în Banat în 1552 [Feneșan, 47-48].

127. Scopul cărților scrise de GLASER Lajos (1933), Alfons SCHÄFER (1971) și KISARI BALLA György (2000) este acela de-a prezenta doar hărțile care au legătură directă cu Ungaria istorică (Glaser, Kisari) ori întregul fond arhivistic existent la *Generallandesarchiv* din Karlsruhe (Schäfer). Fiind vorba de câteva sute de hărți, nici unul dintre autori nu se ocupă în detaliu de o hartă anume ci rămân la un nivel generalist de abordare și la o formă standardizată de prezentare. Deci, nu-i de mirare că aceste cărți conțin omisiuni, contradicții și greșeli.

128. Glaser, 125-126.

129. De exemplu, pe harta insulei dunărene *Csallóköz* / (*Große*) *Schiütt* (Insel) / *Velky Žitný* (ostrov). Insula era situată între 47°49' - 48°11' latitudine nordică și 39°49' - 35°49' longitudine estică, fiind delimitată în nord de *Malý Dunaj* / Dunărea Mică, care pe vremuri se numea râul *Csalló*. Insula se întindea de la Bratislava, SK până la Komárno, SK / Komárom, HU. Datorită solului extrem de fertil era cunoscută și drept *Aranykert* / Grădina de Aur. Mai multe amănunte despre această insulă sunt la JESZENSZKY Géza, *The British role in assigning Csallóköz (Zitny Ostrov, Grosse Schiütt) to Czechoslovakia*, la p. 123-138 în *British-Hungarian relations since 1848*, red. László Péter, Martyn Rady, London, 2004, 366 p., ISBN 0 903425 73 4.

130. Este vorba de cea mai mare insulă a unui râu sau fluviu din Europa.

131. Corect, *Hauptmann* / căpitan.

132. Rózsa, 285-286 (exact ca în carte):

148. Buda és Pest látképe nyugatról (J. Ph. Hannenstein)

Cime fent a képen: "PROSPECTUS VON OFFENN".

A kép megfelelő helyén: "PEST - PLOCKHAUS".

Oldalszám jobbra fent: "8". Későbbi írással, piros tintával: "B^d. N. N°. 8."

Tus, vízfesték, papír (acuarelă și tuș pe hârtie), 19,7 x 49,5 cm.

Az egész újabb papírra kasírozva a következő, XIX. századi felirattal: "Ofen / im jahn 1684 unter der Herrschaft der Türken." A kép allatt: "Aufgenommen vom K.(aiserlich) Ingenieur von Hannenstein für den Markgrafen / LUDWIG VON BADEN / Commandirender der Reiterei des Oesterreichischen Belagerungs-Heeres."

133. *Oberquartiermeisterleutnant* = locotenent-major, maistru al Cartierului General?

134. Rózsa, 285-286, 333; Hfk. Bd. VI, Nr. 8; Glaser, nr. 24, 22, 126; Schäfer, 231, Inventar nr. 1250; Kisari, nr. 25, 50-51, 508.

Kisari menționează, fără temei, că harta Budei, datată 1685, este semnată ca *Hauptmann* / căpitan. În fapt, în partea dreapta jos a hărții este înscris doar "IOHANN PHILLIP VON HANNENSTEIN / DER RÖM MAL. MEI. HAVBI: GENE. / QYARTIRMEISTER LEIT: VND INGENIEVR" fără a se face vreo referire la calitatea lui de *Hauptmann* / căpitan ci la cea de *MEISTER LEIT*: / *meister Leutnant* / locotenent, maistru al Cartierului General imperial.

Rózsa, 333 (exact ca în carte):

255. Buda látképe (J. Ph. Hannenstein)

Cime: "Offen / Wie selbige in Perspectiu Zusehen Alss Die Kayserlichen dass Erste mahl darvor Geruckt unter Comanto dess Hertzog Von Lothringen." (i.e. ducele Carol V⁹⁵)

Johann Philipp von Hannenstein császári hadmérnök műve.

Színezett rajz, 19,5 x 56 cm.

Egykor Karlsruhe, Hitbizományi térképgyűjtemény, XIV. kötet, 85 szám.

IRODALOM: Glaser 270 sz. (képpel).

135. Într-o convorbire telefonică, domnul KISARI BALLA mi-a confirmat faptul că dânsul doar a preluat -n.m. necritic și neglijent- informația din cartea lui Alfons SCHÄFER.

136. "... **grafologia** este studiul **psihologic** (s.m.) al documentelor scrise, **expertiza grafică** se ocupă cu identificarea autorului unui grafism și cu descoperirea falsurilor în scrieri. Expertiza grafică ... studiază ... scrisul, după caracterele

obiective ale acestuia, adică după dimensiune, direcție, formă, presiune, viteză, continuitate și orânduire, căutând a preciza dominantele grafice ale unui document, spre a compara dacă se regăsesc aceleași dominante în scrisul identificat" [C-tin, 39].

137. Hfk. Be Nr. 20, Inventar nr. 1170, Csallóköz / Schütt-Insel [Glaser, 352; Kisari, nr. 339-342, 200, 339-342].

138. Hfk. Bd VI Nr. 8, Buda / Ofen [Glaser, 24; Schäfer, 231, Inventar nr. 1250; Kisari, nr. 25, 50-51, 508].

139. Pentru că toate literele, indiferent de poziția lor în cadrul cuvântului, sunt scrise cât mai îngrijit cu putință, nu s-au mai comparat separat și literele de la sfârșitul fiecărui cuvânt și acestea au fost asimilate cu literele din interiorul cuvântului.

140. sau caligrafic-descriptivă [pentru detalii, Frățilă & C-tin, 30-31; Ionescu, 155-156].

141. Frățilă & C-tin, 31.

142. Hfk. Bd. XIV Nr. 37; Glaser, nr. 253; Schäfer, 232, Inventar nr. 1258; Kisari, nr. 249, 168, 508.

143. Ionescu, 136.

144. Textul în cauză este: "Raab: au: / ?rfnaz mit über fabren / Sobi?? Bruckgen so letz geschlagengemfin / Marckgfleckgen / Csoblössez / Dörffer / Baa?der Neübruch genant wo die türç?z lur?? die ?la?? donau reitten / Ein meil / Bimeine".

145. În expertiza grafică nu există "criterii de ordin cantitativ pe baza cărora expertul să pună concluzia" [Frățilă & C-tin, 67].

146. Dacă luăm în considerare și cazul literelor simple, numărul literelor care nu seamănă una cu cealaltă este de aproape 8 ori mai mare decât numărul literelor care seamănă.

147. Am consultat și un **expert grafic profesionist** care a avut amabilitatea să-mi comunice în scris următoarele:

"O analiză grafică efectuată după copiile (n.m. hărțile nr. 1170 și harta Trans-Tisiensis) puse la dispoziție este o "aventură" profesională, dată fiind calitatea copiilor, performanța aparatului folosit la realizarea acestora, instrumentele scripturale folosite de autor (autori), calitatea suportului scriptural, poziția autorului (autorilor) în timpul scrierii și, nu în ultimul rând, abilitățile și deprinderile celui sau celor care au realizat hărțile.

Nu poate fi formulată o concluzie ci emisă doar o opinie (în mod normal calitatea copiilor nu permite o analiză profesională și pertinentă) având în vedere cele de mai sus și cantitatea și calitatea redusă a materialului.

Totuși, o analiză preliminară a scrisului în aceste condiții scoate în evidență numeroase deosebiri de construcție grafică între scrisurile pe care cele două copii le reproduc. Acestea privesc în special realizarea majusculilor de la începutul fiecărui cuvânt (ex. G, B, S, L, C, W, D, etc.) și sunt vizibile la o simplă vizionare.

Ținând cont de acestea, și în urma analizei modului de realizare a minusculilor, a atacului și finalului acestora, se poate opina că **scrisurile de pe cele două copii** (n.m. hărțile nr. 1170 și harta Trans-Tisiensis) **nu sunt reproduceri ale scrisului aceleiași persoane** (s.m.)."

Publicarea color a hărții *Trans-Tisiensis* a fost posibilă prin susținerea oferită de

Grupul de firme Associated Business Advisors (<http://www.abaconsulting.ro>).

Le mulțumesc frumos și pe această cale.

BIBLIOGRAFIE

În cadrul studiului s-a citat sub forma *Berindei*, 29; pagina 70 a cărții definite în cadrul bibliografiei de *Berindei*.

Berindei = Mihnea BERINDEI, Gilles VEINSTEIN, *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545: étude et documents*, Editions de l'Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales - Paris, Harvard Ukrainian Research Institute - Cambridge, c1987, 366 p., ISBN 0916458237.

Cr. Mihail GUBOGLU, *Cronici turcești privind Țările Române* (extrase), vol. II (Sec. XVII-începutul sec. XVIII), seria "Izvoare orientale privind istoria României", nr. II, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei, București, 1974.

C-tin = Radu CONSTANTIN, *Grafologie*, București, Editura ASAB, 2006, 416 p., ISBN 973-7725-12-3, 978-973-7725-12-7.

Feneșan = Cristina FENEȘAN, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Editura de Vest, Timișoara, 2004, 263 p., ISBN 973-36-0388-0.

Frățilă & C-tin = Adrian FRĂȚILĂ și Radu CONSTANTIN, *Expertiza grafică și raționamentul prin analogie*, București, Editura Tehnică, 2000, 172 p., ISBN 973-31-1435-9.

Glaser = Dr. GLASER Lajos / Ludwig GLASER, *A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású térképanyaga / Ungarn betreffende Karten und Pläne in den karlsruher sammlungen*, M. Kir. Állami Térképészet, A Térképészeti Közlöny 6 sz. különfüzete, Budapest, 1933, 136 p.

Hațegan = Ioan HAȚEGAN, *Vilayetul de Timișoara 1552-1716*, Academia română - filiala Timișoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane "Titu Maiorescu", seria Cronologia Banatului, II/2, Editura Banatul și Artpress, Timișoara, 2005, 358 p., ISBN 973-7836-56-1, 973-97121-6-9, 973-7836-54-5.

Herner = HERNER János (DURO Gábor et al.), *Erdély és a Részek térképe és helységnevtára. Készült LIPSZKY János 1806-ban megjelent műve alapján / Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum obsectorum*, Szeged, 1987, 216 p., ISBN: 963-481-771-8.

Ionescu = Lucian IONESCU, *Expertiza criminalistică a scrisului*, Editura Junimea, Iași, 1973, 318 p.

Kisari = KISARI BALLA György, *Karlsruhei térképek a török háborúk korából / Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen*, Budapest, 2000, Kanizsai Nyomda Kft., 703 p., ISBN 963 640 878 5.

Kisari Balla = KISARI BALLA György, *Marsigli tábornok térképei / La mappa del generale Marsigli*, Budapest, 2005, Kanizsai Nyomda Kft., 540 p., ISBN 963 460 761 6.

- MDA = *Micul dicționar academic*, volumul II, Literele D-H, Academia Română, Institutul de lingvistică "Iorgu Iordan-Al. Rosetti", Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, 673 p., ISBN 973-637-000-3.
- Mezősi = MEZŐSI Károly, *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692)*, Településtörténeti Tanulmányok I (szerkeszti KNIEZSA István), Magyar Történettudományi Intézet, Budapest, 1943, 370 p.
- h = = harta aferentă cărții lui MEZŐSI Károly.
- Pecz = PECZ Vilmos, *Ökori Lexikon*, vol. I-IV, Budapest, Franklin-Társulat, 1902-'04; reeditat Budapest, Könyvértékesítő Vállalat, 1985; lexiconul este reproduș în totalitate pe Internet la <http://mek.oszk.hu/03400/03410/html/8489.html>
- Pesty = *Pesty Frigyes kézíratos helynévtárából 1864. Bihar vármegye*, Közzéteszi HOFFMANN István és KIS Tamás, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 65-66 szám, Debrecen, 1996, 1998, ISBN 963-472-132-X (Ö), ISBN 963-472-053-6 (I), ISBN 963-472-340-3 (II).
- Rózsa = RÓZSA György, *Budapest régi látképei 1493-1800 (katalógus)*, Monvmenta historica Bvdapestinensia II, Edidit Mvsevm Historiae Urbis Bvdapest, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 387 p. (ediția a doua: Budapest, Új Művészet, 1999, Vác, Nalors., 241 p., ISBN 963-7792-27-9).
- Schäfer = Alfons SCHÄFER (unter Mitwirkung von Helmut WEBER), *Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. - 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe*, W. Kohlhammer Verlag, Series Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg, Band 25, Stuttgart, 1971, XL + 307 p.
- Skultéty = SKULTÉTY Sándor este traducătorul volumului *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară: momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História*, întocmit de BÁRDI Nándor, Editura Pro-Print, Miercurea-Ciuc, 1999, 427 p., ISBN 973-9311-55-5.
- Stoye = John STOYE, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier & Virtuoso*, Yale University Press, 1994, 488 p., ISBN 0-300-05542-0.
- Szita = SZITA László (szerk.) (Gerhard SEEWANN, NAGY Lajos, ZELENÍ Ferenc, BORSY Judit, ...), *Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688 évi törökellenes hadjáratok történetéhez*, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987, 492 p.
- Suciu = Coriolan SUCIU, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I A-N, 431 p., vol. II O-Z & Localități Dispărute, 444 p., Editura Academiei, București, 1967.
- Alvinczi = *Diplomatarium Alvinczianum / Alvinczi Péter okmánytára (1685-1688)*, de SZILÁGYI Sándor, vol. I-II, Pest, 1870, vol. III, 1887 (GERGELY Samu, PETTKÓ Béla).

La întocmirea **cronologiei** s-au consultat, în principal, următoarele lucrări:

- Georgie BARITIU, *Parți alese din istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urma*, vol. I-III, Sibiu, 1889-'91; vol. I; 43-62.
- Mathias BERNATH, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Editura Dacia, Cluj, 1994, ISBN 973-35-0353-3; 273.
- BARABÁS Ernő, *Nagyvárads város rövid összefoglaló története*, Tipográfia Franklin Nyomda, Oradea, 1931; 13.
- *Buda Expugnata 1686, Europa et Hungaria (1683-1718), A török kiűzése európai levéltári forrásai*, vol. I-II, Budapest, 1986, Budapest Főváros Levéltárának kiadványa, ISBN 963-01-70-620; anexa lui HARASZATI György, vol. II; 1032-1050.
- Maria M. ALEXANDRU-DERSCA BULGARU, *Campaniile generalului Federico Veterani în Transilvania și Banat (1686-1694) (după memoriile sale)*, Studii și materiale de istorie medie, nr. XVII / 1999, 183-201 și nr. XVIII / 2000; 127-146.
- *The Cambridge Modern History*, planned by Lord ACTON, edition by Adolphus W. WARD, Cambridge, University Press, vol. 1-13, 1903-'11; 1908, vol. V, chapter XII: *Austria, Poland, and Turkey* by Richard LODGE; 359-369.
- *Cronici turcești privind Țările Române* (extrase), vol. II (Sec. XVII-începutul sec. XVIII), volum întocmit de Mihail GUBOGLU, seria "Izvoare orientale privind istoria României", nr. II, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei, București, 1974.
- *Cronici turcești privind Țările Române* (extrase), vol. III (Sfârșitul sec. XVI-începutul sec. XIX), volum întocmit de Mustafa A. MEHMET, seria "Izvoare orientale privind istoria României", nr. IV, Academia de Științe Sociale și Politice a RSR, Institutul de Istorie "N. Iorga" și Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura Academiei, București, 1980.
- CSILIK József, *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története* (rendszereszte DUKRÉT Géza), Partiumi füzetek, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, 2001, 137 p.; la paginile 26-27 este descrisă cucerirea cetății Szentjobb din 9-12.02.1686.
- *Diplomatarium Alvinczianum / Alvinczi Péter okmánytára (1685-1688)*, de SZILÁGYI Sándor, vol. I-II, Pest, 1870, vol. III, 1887 (GERGELY Samu, PETTKÓ Béla); vol. I (1685-27.08.1686); 37-38.
- GYÁRFÁS István, *A jász-kúnok története*, vol. I-IV (1870-1885), vol. IV, ötödik szakasz, 1657-1686; 426-436.
- Călin FELEZEU, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta otomană (1541-1688)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Universitatea "Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca, Teze de doctorat 3, Cluj-Napoca, 1996, 383 p., ISBN 973-9261-09-4.
- Costin FENEȘAN, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Tibiscum, nr. VII, 1988; 189-226.
- Mihai GEORGIȚĂ, *Asediul cetății Oradea (1691-1692)*, Crisia, 2001, vol. 31; 71-100.
- KÖPECZI Béla (& MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, ...), *History of Transylvania*, vol. II (1606-1830); 357-369.

n.m. Este incredibil câte greșeli evidente și confuzii s-au strecurat în această lucrare -publicată în toate limbile de circulație mondială!- în capitolul VI. *The last decades of the independent principality (1660-1711)* de VÁRKONYI Ágnes R., p. 361: "When, after a 3-day siege, Várad's outer fortress of Szentjobb capitulated (n.m. asediul a avut loc între 9-12.02.1686) to General Caprara, and imperial forces moved across the border into Transylvania (n.m. de fapt, în decursul acestui război, imperiali au intrat pentru prima oară în Transilvania doar în primăvara anului 1686), Leopold requested that his

army be provided with winter quarters (n.m. pentru iarna 1685-'86). In the Treaty of Ebesfalva (i.e. Dumbrăveni), concluded in October 1685 (n.m. de fapt, 27.11.1685), Apafi agreed to provide food supplies, but he managed to shelter most of Transylvania from the heavy burden of wintering the German regiments (n.m. în iarna 1685-'86), which were quartered in the Kővár (i.e. districtul Chioar), Máramaros, and Debrecen".

-KÖPECZI Béla (& MAKKAI László, † MÓCSY András, SZÁSZ Zoltán, BARTA Gábor), *Erdély Története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, második kötet: 1606-tól 1830-ig, p. 870-881; p. 871: "Miután Caprara generális 3 napi ostrommal kapitulációra szorítja Szentjobbot, Várad elovárát, és császári csapatok húzódnak erdélyi területekre, Lipót téli szállást kér a hadseregnek. Apafinak még sikerül tetemes élelmezési terheket vállalva az ebesfalvi szerződésben 1685 októberében biztosítani, hogy Kovár vidéke, Máramaros és Debrecen kivételével Erdély mentesül a német ezredek kiteleltetésének súlyos terhe alól."

De aici se trage concluzia falsă că asediul cetății Szentjobb a avut loc înainte de 27.11.1685. De asemenea, Tratatul de la Ebesfalva / Dumbrăveni nu a fost încheiat în "octombrie 1685" ci la 27.11.1685.

- *Istoria Românilor*, Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, vol. V, coordonator Virgil CÂNDEA, Editura Enciclopedică, București, 2003, ISBN 973-45-0381-2, 973-45-0427-4, p. 1123 + 64 planșe + grafice genealogice; 354-362, 369-374, 1020-1024.

- *Istoria Transilvaniei* (vol. 2: de la 1541 până la 1711), coordonatori Ioan Aurel POP, Thomas NÄGLER, MAGYARI András, Institutul Cultural Român - Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2005, 450 p., ISBN: 973-7784-06-5.

- LUPAȘ Ioan, *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, București, 1943, *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XXV, Mem 19; 1(805)-30(834).

- *Magazin Istoric*, nr. 6(303) / 1992; 24-25 și nr. 1(382) / 1999; 75-79.

- Uwe A. OSTER, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden: der "Türkenlouis"; Feldherr im Schatten von Prinz Eugen*, Bergisch Gladbach: Series: Bastei Lübbe, Bd. 61467: Biographie, 2001, 377 p., ISBN 3-404-61467-4.

- Mircea SOREANU, *Marii viziri Köprülü (1656-1710). Relații politice și militare între Țările Române și Imperiul Otoman*, București, Editura Militară, 2002, 320 p., ISBN 973-32-0624-5.

- John STOYE, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier & Virtuoso*, Yale University Press, 1994, 488 p., ISBN 0-300-05542-0.

- SZITA László, *Újabb adatok az 1687. évi török elleni hadjárat történetéhez*, Baranyai levéltári füzetek, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1989; 27-49.

- SZITA László, *Eloadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből, 1686-1688*, Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1989; 368 p.

- SZITA László, *Erdély megszállása 1687 oszén. Az 1688. évi belgrádi, szlavóniai és boszniai hadjárat*; 53-69.

- SZITA László (szerk.) (Gerhard SEEWANN, NAGY Lajos, ZELENÍ Ferenc, BORSY Judit, ...), *Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688 évi törökellenes hadjáratok történetéhez*, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987, 492 p.

- SZITA László (szerk.) (Gerhard SEEWANN, ASZAMANN Mária, ...), *A törökök kiűzése a Körös-Maros közéről, 1686-1695 Gyula város és a vár török alóli felszabadulásának 300. évfordulójára ...*, Békés Megyei Levéltár Ny., Gyula, 1995, 295 p.

- Giambattista VICO, *The Deeds of Antonio Carafa (De Rebus Gestis Antonij Caraphaei)*, Peter Lang Pub Inc., New York, 2004, 600 p., ISBN 0820468282.

COPYRIGHT

În conformitate cu legile în vigoare, dreptul de copiere, cel de transmitere către terți, precum și dreptul de reproducere și cel de publicarea al hărții *Hfk. Bd. VI Nr. 10* aparțin în întregime de *Landesarchiv Baden-Württemberg*, Deutschland. Orice acțiune viitoare de copiere, transmitere către terți, reproducere ori publicare a acestei hărți, de către oricine și în orice condiții, este prohibitivă fără obținerea unui acord scris din partea:

Generallandesarchiv Karlsruhe

Nördliche Hildapromenade nr. 2, 76133, Karlsruhe, Deutschland

Telefon (0721) 9 26-22 06

Fax (0721) 9 26-22 31

E-mail: glakarlsruhe@la-bw.de

WWW: <http://www.landesarchiv-bw.de/glak/>

ABOUT THE FIRST CERTIFYING OF THE NAME *BANATVS TIMISVARIENSIS* (1685)

Summary

Until now, it was thought that the name *Banatvs Timisvariensis* / *Timișoara's Banat* started to be used in 1699, that this name was linked with the Karlowitz peace treaty's papers, and that Luigi Ferdinando MARSIGLI was its godfather.

Capitalizing on a new source of information for the Romanian historiography, the military cartography of the end of the XVII century, the aim of this study is to prove that the name Banat was used 15 years earlier and in a completely different historical context than was previously thought.

The name *Banatvs Timisvariensis* exists on a map dated *approximately 1687* and found today in *Generallandesarchiv* from Karlsruhe, DE. This map belonged to either Hermann von Baden-Baden or his nephew Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden and was subsequently analyzed and described by Dr. GLASER Lajos (1933), Alfons SCHÄFER (1971), and KISARI BALLA György (2000). The map was named wrongly as "*Karte Transtibisciens*" instead of *Carta Trans-Tisiensis*.

In addition, the year 1687 given to the map is also wrong; it should be the autumn of 1685, when the imperial army first came in contact with the new geographic realities of the western border of today's Romania.

Alfons SCHÄFER assigned the map to Johann Phillipp von HANNENSTEIN but, according to a graphics expertise, this is also wrong. Only meticulous future studies will identify the author of this map, who is probably also the real originator of Banat's name.